

ԱՐՈՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՓԱՏՄԱԿԱՆ,
ԲԱՆԱԾԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԹԻՒ Բ.

ՏԱՐԻ ԻԳ.

ՓԵՏՐՎԱՐ 28

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՐԱՆ

ԱՐՕՆԱԿԱՆ. ՅԱՂԱԳՍ անձնապատկերներ	57
ԲԱՆԱԾԻՐԱԿԱՆ. ՄԱՅՐԵՆԻ լեզու (Շարունակելի) Ս.	
Մանդ ինեան	88
ԿԱՐՍԻ վիճակի հնույթ իւններ ժամին (շարունակելի). Յ. Վ. Մ.	102
Մահապոյժ.	111
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԷ	

ՎԱՂԱՐՁՈՊՈՏ

ԷՆ ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄՈՒՆԵՆԻ.

ՌՅԼԹ—1890

ՅՈՒՑԱԿ ՎԱՋԱՌԵԼԻ ՄԱՏԵՆԻՑ.

ԳՐԱՏԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ.

Այրիվանք կամ Գեղարդավանք	— 10
Աստուածոյաշտութիւն Հայաստանեաց եկեղեցւոյ	— 70
Արարատ Ամնագիր տարեկան ամբողջ կազմեալ	2 —
Աւետարան Համաբարձաւ վկայութեամբ	— 80
Բէնիամին Պրանկլինի կեանքը	— 20
Գիրք Հանգիստեալութեանց կայսերական տօնից	— 50
* Գոթոգիա ողբերգութիւն	1 —
Դատաստանագիրք Հայոց Մոխթար Գօշի	3 —
Դաշնագիր	— 10
Դատագիրք բաղդատական Աշխարհագրութեան	50
Դատագիրք Ընդհանուր պատմութեան. — Հին դարուց	— 50
Նոյն. — Միջին դարուց	— 50
Դատագիրք Քրիստոնէական հաւատոյ. Արէլ Եպիսկոպոսի	— 10
Դատագիրք Քրիստ. վարդապետութեան Գ. Ե. Այվազեան	— 10
Դպրոց տարեկան 1874—76	2 —
* Եօթն խօսք առ տէլայս	— 20
* Թուարանութիւն զարգացելոց Ա. Գալֆայեան	1 —
* Ժամագիրք ատենի	8 —
Ժամագիրք ձեռաց	2 —
* Լսարան Աւագ ուրբաթ	— 10
* Լսարան Կ. Պօլսոյ	— 10
* » Արև	— 10
* » Զատիկ տետն	— 10
* » Երկինք և երկնայինք	— 10
* » Հոփսիմէ	— 10
* » Հնութիւնք Եգիպտոսի	— 10
* » Մեծն Ներսէս	— 10
* » Ս. Խաչ	— 10
* » Տօն Ծննդեան	— 10
* Խանդավունք Հայկաբանութեան	— 20
Վաթուղիկէ մայր եկեղեցի Վաղարշապատայ	— 20
Վանոն աշակերտաց Գէորգեան Ճեմարանի	— 5
Վանոն ընկերութեան Հայոց Ճաւայի	— 10
Վանոն ծխական Դպրոցաց	— 20
Հանդէս Գ. տարեգարձի Գէորգեան Ճեմարանի	— 10

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Բ. — ՇՐՋԱՆ ԻԲ. 1890

ՏԱՐԻ ԻԳ. ՓԵՏՐՎԱՐ 28

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԱՂԱԳՍ ԱՆՁՆԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ.

Քրիստոնեայ եղբարք.

Իւրաքանչիւր քարոյլի նպատակն է ունինգիւրների մէջ յա-
րուցանել Համակրութիւն կամ Հակակրութիւն դէպի քննու-
թեան ատարկայ եղող երևոյթը: Ներկայ քարոյլս նիւթն է
անձնատղանոյ թիւնը կամ մարդուս անձամբ իրան կեանքից
զրկելը:

Սա այնպիսի երևոյթ է, որ իւր անունով միայն ընդունակ է զգուշանք յարուցանելու նոցա մէջ, որոնք հակամիտ չեն գէպի անձնասպանութիւն, բայց ես պէտք է ասեմ, որ նա աւելի վտանգաւոր է և աւելի մեծ յանցանք, քան ինչպէս սովորաբար դատուած են նորա մասին:

Առհասարակ իւրաքանչիւր անհատի մեղաց մէջ յանցաւոր չէ միայն նրան գործողն, այլ և նրան շրջապատող անձինք մեղսակից են նրան, ընդհանրապէս այն կարծիքներն ևս, որոնք անդադար բաղխում են նորա լսելիքը, և հանգամանքներն, որոց մէջ նա ապրում է և այլն: Այսպէս անձնասպանութեան այս կամ այն գէպը ու մեղինից ոչ ոք անկեղծօրէն չէ կարող ասել, որ ինքը բնաւ յանցանք չունի իրան օտար մի անհատի անձնասպանութեան մէջ: Մտածեցէք միայն, թէ արդեօք մենք չե՞նք նպատարած մէկի անձնասպանական տրամադրութեան նախընթաց անձնասպանութիւնքն աշկարայ արգարացնելով, թեթեամտութեամբ դատելով ապագայ կեանքի և վարձատրութեան մասին և կամ հէնց սահմանափակելով կեանքի նպատակը միայն ներկայ երկրաւոր կեանքով: Այո, իմ կարծիքովս մենք ամենքս՝ ումն լռութեամբ, ումն աշկարայ համակրութեամբ գէպի անձնասպանութիւնը յանցաւոր ենք իւրաքանչիւր անձնասպանական գէպը ու: Անձնասպանութեան վերաբերութեամբ մենք գտնուում ենք այնպիսեաց ստորափելի վիճակում, որոց վայ կարգաց Փրկիչն նորա համար, որ նոցա միջնորդութեամբ գայթակղութիւնը մնաւ գործեց աշխարհ և որոց համար նորա իսկ խօսքերով, լաւ էր, որ երկան իշոյ կապէին իրանց վզերին և ծովի խորքը ընկղմէին: Մի խօսքով մենք հանգիստնում ենք իբրեւ գայթակղեցուցիչք անձնասպանութեան համար: Մի կարծէք թէ ես չափազանցութիւն եմ ասում, ոչ. դուք իրանքդ էլ նոյնը կասէք, եթէ յիշէք, թէ ո՞ւր ենք հասել. այն տեղն ենք հասել, որ մեր օրերը մինչև անգամ երեխայք անձնասպանութիւն են գործում և խեղճամահ լինում, երեխայք, որոնք դեռ երիտասարդական հասակն էլ առած չեն: Եթէ հասակն առած անձին համար կարելի է

կարծել, թէ նա իրան սպանել է խելագարութիւնից, հաստատամտութեան պակասութեամբ անկարող լինելով տանելու կեանքի ծանրութեանց, կամ որ և է նիւթական կորուստի և կամ պաշտօնից զրկուելու առթիւ, երեխայ — անձնասպանի մասին ոչինչ չէ կարելի ասել բացի այն, որ նա իրան սպանել է բոլորովին չնչին պատճառով, զորօրինակ քննութեան ժամանակ միաւոր նշան ստանալու համար, միայն հետեւելով մեծերի անձնասպանութեանց օրինակին, որոնք լռութեամբ կամ աշխարայ քաջալերութիւն են ստացած: Ուստի և ինձ թուում է, որ յանցանքը շատ զօրացած է և քանի որ ներկայումս քննութեան աւարկայ են դառնում մեր կեանքի բարոյապէս շատ տգեղ երեւոյթները քարոզութեանց մէջ, ժամանակ է և անձնասպանութեան խնդիրը ամեն կողմանէ քննել: Ներկայ քարոզովս մտադիր եմ որոշելու, թէ ինչպէս պէտք է նայել այս երեւոյթի վերայ, հայեցակէտ առնելով Աստուծոյ խօսքն, մտաւր էլ աչքի առաջ ունենալով պատմութեան վկայութիւնքն ու միճակագրական տեղեկութիւնք: Բարեպաշտ քրիստոնեայք, ես ձեզ, իմ ունեւեգիրներիս, որոնք և բազմաթեանկ միտք վարդապետութեանց և ներկայ կեանքի բերմունքների խաւարի մէջ լոյս էք սրտնում, կամենում եմ, ապա ներկայումս մի բան, այն է ուղիւ հայեցողաճք անձնասպանութեան վերայ, հայեցակէտ, որով կարող լինէիք պատեհազմել ոչ միայն այդ յանցանքի կատարման դէմ, այլ և նորա համակրութեան, փորձի և մտադրութեան դէմ: Մի համարէք այս մի աննշան դործ. Տէրն տտում է, ով կկատարէ Նորա պատուիրաններից մէկն և ուրիշներին էլ կուսուցանէ նոյնը գործել, նա մեծ կը կոչուի Աստուծոյ արքայութեան մէջ (Մատ. Ե. 20): Դուք ամենք էլ յիշելու էք, որ ձեզնից, քրիստոնեայք, իւրաքանչիւրը պէտք է լինի իւր չափով քարոզիչ արդարութեան այն մարդոց շրջանում, որոնց մէջ ապրում է: Երբեմն խրատական մի քաղցր խօսքն, երբեմն խիստ յանդիմանութիւնն, երբեմն էլ արդար բարկութիւնն, եթէ ժամանակին յայտնուում են թշուառ մերձաւորին, որ կանգնած է կսրսեան անդուն-

գի եզրին, ընդունակ են լինում պահպանելու նրան սարսափելի յանցանք գործելու գիտաւորութիւնից և առաջնորդելու նրան գէպի առաքինութեան ճանապարհը: Իսկ նոքա, որոնք որոշում են անձնասպան լինել, սովորաբար լինում են ամենաթշուառ անձինք: Մեծ կլինի, մեծ նորա վարձն, որ կորչաւից կազատէ օտարի հագին: Այսպէս, եղբարք, յիշելով Քրիստոսի խօսքը, թէ բարձէք ընկերոջ բռն և առաքելոց խօսքը թէ անկարողներից աւերը բռնեցէք և ոչ անձանց միայն հոգս տարէք — երթանք անձնասպանութեան գէմ իմաստուն բարկութեամբ, վրայ հասնենք նրան կենդանի պաշտօնութեամբ և հարուածենք սիրոյ խօսքերով ամենքին, ոյք թոյլ կտան իրանց ներողամտութեամբ, թեթեամտութեամբ և որ առաւելն է համակրութեամբ վերաբերուելու գէպի այգծանր յանցանքը:

Անձնասպանութեան օրինակներ և սոցա բացատրութիւնք ներկայ հասարակութեանց հայեցողածքով շատ են: Ամեն ոք տեսած ու լսած է նոցա մասին, ով միայն փոքր ինչ ուշադրութեամբ հետեւած է ներկայ կեանքի երեւոյթներին և նրան, ինչ որ նորա մասին խօսուում է և գրուում: Ահա մի բարձր գիրք ունեցող անձն, որ հասիլ է ներկայ կեանքում ամենի, ինչ որ հարաւոր է — փառքի, նշանակութեան, հարստութեան. բայց իրա ստանձնած մի ծանրակշիռ հասարակական գործում արել է մի քանի սխալ և ահա սա իւր գործած անզգուշութեան աղաք իրանից սրբելու համար, անձնասպան եղաւ: Եւ հասարակական կարծիքը, այդ անձնական գաղափարները շատ խիստ համարելով հանգերձ, գովասանութեամբ խօսում է անձնասպանի վերայ, նորա իբրեւ արդար վճուի համար իւր անձի գէմ: Ահա մի այլ անհատ, որ գիտութեան որ և է ճիւղում հասած է մարդկային իմաստութեան խորքը. ուստի ընդունակ է բերելու մարդկութեան մեծ օգուտ, ծառայելով հասարակաց բարօրութեան, բայց գործելով մի անուղղելի սխալ ի վնաս մի մասնաւոր մարդու, իբրեւ հաւուցող մն իւր սխալանաց և մարդոց առաջ խայտառակութիւնից ազատուելու համար կործում է

իւր կենաց թիւը: Հասարակաց կարծիքը, կենդանի ցաւակցութեան զգացմունք յայտնելով համակրելի գործիչի տարաժամ մահուան մասին, նորա վարմունքը բարեխղճութեան դաս է համարում: Ահա և երրորդ անձն, ծանրաբեռնած ընտանիքով, շատ չարքաշութեանց համբերեց կտոր հացի համար, շատ նեղութիւն քաշեց, ճաշակեց շատ դառնութիւնք և վերջապէս այնպէս յուսահատեցաւ, որ մորթեց կնոջ, զաւակներուն և իւր կեանքին էլ վերջ դրեց: Հասարակաց կարծիքը արգարացնում է սորա վարմունքն էլ յանուն անցեալ նիւթական անտանելի վիճակի և բարոյական անյաջողութեան: Որը արբեցութեամբ վառնել է սենեցածը, որը անյաջող գտնուել է սիրոյ մէջ, երրորդը կորցրել է հարստութիւնը, մի այլը ստացել է անբուժելի ախտ, ոմն էլ աւելի լաւ վիճակի յոյս չէ տեսնում այս կեանքում — և ահա ամենքն էլ կարում են ի բանց կենաց թիւը, որը երկաթուղու կառքի տակ, որը թոյնով, որը դանակով, որը ատրճանակով, որը ջուրն ընկնելով և որը խեղդամահ լինելով: Ներկայ ժամանակի անձնասպանութեանց բոլոր եղանակներն անհնար է թուել, շատ բազմատեսակ են նորա: Ամենից աւելի ցաւալի է այդպիսի դէպքում հասարակական կարծքի վարմունքը. սա որոնում է իւրաքանչիւր անձնասպանութեան անմիջական պատճառը և գտնելով այն անձնասպանի եղեռնագործութիւնից առաջ գրած սեպհական նամակների հիման վերայ կամ անձնասպանի դիւցազնութեան մէջ, կամ նորա կեանքի հանգամանաց նիւթական և բարոյական անտանելի վիճակի մէջ, և կամ խելագարութեան մէջ — բաւականանում է դրանով և բնաւ ուշի ուշով չէ մտածում թէ արդեօք օրպիսի վարդապետութեանց և համոզմունքների, օրպիսի բարոյական կանոնների ու գաղափարների հոգի վերայ բուռն է կատարուած անձնասպանութիւնը: Անտարակոյս է, որ այս կամ այն անձնասպանի մասնաւոր կեանքը ոչ օքին չէ վերաբերում. բայց եթէ անձնասպանի համոզմունքների և դաւանաբանութեանց և նորա բարոյական կենցաղավարութեան խնդիրն է գլխաւոր հարցը — այն ժամանակ սա պէտք է

վճռուի, որովհետեւ այս խնդրի որոշումից կախումն ունի ընդհանրապէս անձնատպանութեան պատճառների հարցը: Խելագարութիւնն, որ աւելի յաճախ համարուում է անձնատպանութեան առիթ, սովորաբար ամենից քիչ պատճառ է ստիպող եղեռնագործութեան: Կարելի է յայտ հաւանական համարել, որ անձնատպանութեան վերջին րոպէսում մարդս իր անձի տէրը չէ լինում և գտնուում է անբնական վիճակի մէջ, բայց աւելի յաճախ անհնար է գրականապէս հաստատել, թէ խելացնորութիւնն է անձնատպանութեան պատճառը, միայն նա միշտ վերջին ոյժն է տալիս անձնատպանութեան համար:

Այն մասին թէ յանուն ո՞ր համոզմանց և բարոյական կանոնների անձնատպանը կարծում է իւր կեանքը, հաւատի կերպով կարելի է տեսլ միայն այն, որ անձնատպանները երբեք իրանց գաղափարների մէջ չեն ղեկավարուում յայտնեալ կրօնի վարդապետութեամբ և քրիստոնէական բարոյականութեան կանոններով: Որպէս զի այս չհամարուի անփառ խօսք, գառնանք կարեւոր վկայութեանց Յայանութեան չին և նոր Ուխտերի Ս. Գրոց: Բայց այստեղ ինձ առաջուց մտորեցնում է այն խնդիրը, թէ ինչո՞ւ ոչ մի անգամ բոլոր Ս. Գրքում ուղղակի կերպով չէ դատաւարաւորում անձնատպանութեան յանցանքը: Աւելի ևս — ինչո՞ւ նորա մասին ոչ մի անգամ յիշատակութիւն ևս չէ լինում ի շարս բազմաթիւ խորատների, մոռանալու չին ուխտի Յայանութեան մէջ, վերաբերութեամբ նրան թէ ինչից պարտ է խոյս տալ և դէպի ինչ ձգտել: Բայց անձնատպանութեան իբրեւ մի բարոյական յանցանքի մասին, յիշատակութիւն անգամ չանելը Ս. Գրոց, ինձ տալիս է հիմք հաստատելու, որ Ս. գիրքը ոչ թէ նորա մասին չէ յիշում այն պատճառով, որ նա մեղք չէ, ծանր յանցանք չէ, այլ ընդհակառակն, որ նա չափազանց սարսափելի, հակաբնական, Աստուծոյ իրաւունքները շօշափող մեղք է, որ սուրբ մատենագիրներին անհնարին և անհաւատալի երեւոյթ էր թուում: Ուստի և նոքա ոչինչ չասացին իրանց խրատների և վարդապետութեանց մէջ. այս

պատճառով էլ և բոլոր Ս. Գիրքը, թէ Հին և թէ Նոր Աւիտի գրութեանց մէջ, ինչպէս ներքեւը կտեսնենք, յիշատակում է միայն անձնասպանութեան երկու օրինակ:

Մեր յայտնեալ կրօնի վարդապետութեան գերազանցութիւնը բոլոր այլ վարդապետութեանց առաջ ի մէջ այլոց նորանումն է, որ նա չէ գնում մարդոց վերայ գոհաւարակիր բեռը, չէ տալիս կանոններ առանց գործագրութեան և գաղափարներ առանց իրագործման, ի շարս բարձր պահանջների, որ տնում է նա մարգիւններից, նա իբրեւ օրինակ առաջ է բերում և անձինք, որոնք իրագործած են իրանց կեանքում այդ պահանջները: Աւտի և խօսելով անձնասպանութեան մասին Յայտնեալ վարդապետութեան տեսակետից, ես կրացտարեմ որբազան մատենագիրների հայեցողածքն այդ առարկայի վերայ և ցոյց կաամ թէ ինչպէս էին նայում, ըստ վարդապետութեան Յայտնութեան, բարոյականութեան գիւցազներն անձնասպանութեան վերայ:

Այսպէս, այն Տէր Ատուածն, որ Սինայ սարից տարափեցնելով Մի սղանաներ, պատուիրանը յայտնեց, կարող է մտնի թէ ներդրամութեամբ վերաբերիլ գէպի անձնասպանութիւնը: Անհարկն է: Այս օրէնքով արգելւում է որքան օտար անձի սպանութիւնն, նոյնքան և անձնասպանութիւնն, այս պատուիրանն արգելւում է մարդասպանութիւնն առհասարակ, ինի դա օտար մարդու, թէ իմ անձիս սպանութիւնը: Եթէ այդ պատուիրանը վերաբերուէր միայն օտարի, մերձաւորի սպանութեան, անտարակոյս աւելացրած կլինէին Մի սղանաներ զընկեր խօսքերը, ինչպէս իններորդ պատուիրանում ասած է, «մի սուտ վկայեր զընկեր քոմէ»: որովհետեւ այս յաւելուածը վեցերորդ պատուիրանում արած չէ, ուստի և իրուայի է նորա մէջ տեսնել արգելումն քոմէն տեսակ սպանութեան, նոյնպէս անձնասպանութեան:

Բայց ի՞նչ է անձնասպանութիւնը: Նա մարդու անձնական դատավճռի գործողութիւնն է, որով նա զրկում է իրան կեանքից: Պարզ չէ, որ այստեղ մարդը յափշտակում է Ատուածոյ

իրաւունքը: Հին Աւիտի Ս. Դրոյ մէջ ամենուրեք այն միտքն է յայտնած, որ մարդուս կեանքը Աստուծոյ տուած է. Աստուած ստեղծեց աւաջին մարդոց, Աստուած էլ պատժում է մարդոց ամբողջեամբ կամ վարձատրում է բազմաթիւութեամբ: Ուստի ով որ, ստանալով կեանք Աստուծոյ, զրկում է իրան նրանից, նա շօշափում է աստուածային իշխանութեան իրաւունքն և իւր գլխին կուտում է Աստուծոյ արդարութեան պատիժները: «Տեսէք, տեսէք, ասում է Տէրը, զի ես եմ և չիք այլ ոք բաց յինէն, ես սպանանեմ և ես կեցուցանեմ» (Երկրորդ Յր. Գլ. 1. Բ. 39): Ս. Գրքում շատ յաճախ է կրկնուում այս միտքը, որ վկայում է թէ Հին Աւիտի մարդիկ այն գիտակցութիւնն ունէին, որ Աստուած միայն իրաւունք ունի մարդուս մահուան վերայ: Ահա և Աննա մարգարէուհին, Սամուէլի մայրը, իւր մարգարէական աղօթքում Աստուծոյ առաջ ասում է. «Տէր մեռուցանէ և կեցուցանէ, իջուցանէ ի գոծիս և հանէ»: (Առ. Թագ. գլուխ Բ. 6): Ահա և Սողոմոն թագաւորն, որին Աստուած տուեց այնպիսի միտք բանական և իմաստուն, որ նրանից իմաստուն թագաւոր ոչ եղել է և ոչ կլինի, այո Սողոմոնը դառնալով գէպի Աստուած ասում է. «Քանզի կենաց և մահու գու ունիս իշխանութիւն, իջուցանես ի գոծիս և հանես», (Իմաստ. Սողոմոնի. Գլ. Ժ. 13):

Ուրեմն միայն Տէր Աստուած և միմիայն նա է իշխան մարդու մահուան: Այս գիտակցութեամբ արդեօք վարե՞լ են իրանց կեանքը Հին Աւիտի արդարներն: Այս խնդիրը լուծելու համար յիշենք միշտ խրատական պատկերն Հին Աւիտի այն արդար մարդու, որոյ մասին ինքն Աստուած ասաց. «Ոչ գոյ իբրև զնա ի վերայ երկրի այր անարատ՝ ճշմարիտ՝ աստուածապաշտ մեկնեալ յամենայն իրաց չարաց» (Յովբ. Գլ. Ա. 8), մի խօսքով յիշենք Յորին: Եւ յիրաւի բազմաշարժարը պատկեր է արդար մարդու թէ ընտանեկան և թէ հասարակական կեանքում: Անասման հաւատով առ Աստուած և երկիւղած նրանից, արդար ամեն վարմանց մէջ, նա կենդանի քաջալերութիւն էր բարեպաշտ անձանց համար և յանդիմանութիւն էր չարերի

Համար, սարսափ էր յանցաւորաց և պաշտպանութիւն թոյլերի, այրիների և որբերի համար: Նա այնպէս մեծ հոգս էր քաշում իւր զաւակաց բարուց մտքութեան համար, որ ամեն օր խնջոյքից յետ Աստծուն զոհ էր բերում նոցա համար, երկընչելով թէ մի գուցէ մեղանշած լինին նորա զաւակները և չար մտածած ընդդէմ Աստուծոյ: Եւ Տէր Աստուածն, որ տեսնում է ոչ միայն մեր գործերն, այլ և մեր խորհուրդներին հասու է, վարձատրեց Յոբին: Արարիայում, ուր բնակում էր արդար Յոբը, չկար նրանից պատուաւոր, հարուստ և բազմաւոր մարդ: Բայց ահա Յոբի սրբազան կենսագիրը բայ է անում վարագոյրն, որ ծածկում է մեր աչքերից Աստուծոյ նախախնամութեան անհասանելի ճանապարհներն և սատանայի չարիքն, որ թշնամի է արդարների: Յորը տակաւ առ տակաւ զրկւում է ամենից — հարստութիւնից և ընտանիքից վերջապէս եւ առողջութիւնից: Նա բորտւում է և նորա հետ միասին անպատիւ լինում, որովհետեւ, պէտք է գիտենալ, որ բորտներն արտաքսւում էին եւ մարդկային ընկերութիւնից: Ներկայ անձնատպաններն և հասարակական կարծիքը սիրում են բացատրել անձնատպանութեան պատճառները մարդուս կենաց ծանր հանգամանքներով, նորա անկմամբ, նորա անուանարկութեամբ, յոգս, մարդկան ևլն: Բայց նայեցէք թէ ինչպէս է վարուում այժմ յիշուած նախնաւոր մարդկանցից՝ աղքատ, ընտանիքից զրկւած, հիւանդ և յոգս մարդկան խայտառակիւած՝ բազմաչարչար Յոբը: Մինչև նորա հեռանալը մարդոց բնակարաններից, ըստ Ս. Գրոց վկայութեան, «Ոչ մեղաւ Յոբը՝ շրթամբք իւրովք առաջի Տեառն և ոչ ետ անդգամութիւն Տեառն», և ոչ թէ մտածեց անձնատպան լինել: Ահա աղբւնում հոգած, ծախի մինչև գլուխ կեղտով ծածկած, խեղիով քերում է թարախը: Նորա բարեկամներն եկան մխիթարելու նրան, բայց իսկապէս ցաւ նորա ցաւոց վերայ տեւեայնելաւ համար: Նոքա կասկած տարան, թէ նա մեղանշած է. ուստի և Աստուած այդպէս խտուութեամբ պատժել է նրան, և այդ կասկածը արդար Յո-

բի համար) որ անկարող էր արդարացնել իրան հոգա տալը, պատժից տւելի ծանր էր: Ահրջապէս գալիս է հորս մօտ հորն խեղճ կիներ, որ կոոր հացի կարօտ մնացել էր և իւր ձեռքերի աշխատանքով ստիպուած էր վաստակել օրական պարէնը: Բնա տւելի ևս թշուառ էր այն պատճառով, որ ճաշակել էր բարօրութիւն, ունեցել էր հարստութիւն և մեծացրել էր զաւակներ, որոնց խել էր նրանից չար մնալը: Նա յանդիմանում է իւր ամուսնուն հարա հիւանդութեան համար, տառաջից մինչև գիշեր իւր քաշած ծանր աշխատութեանց համար օտարների դռներում և պիւրջապէս առում է: Մինչև յերբ ժպտկալեալ անիցեն, ահա համբերեցից տակաւին սակաւ ինչ ժամանակ անց կալեալ յստոյ վերկութեան իմոյ. Աղէ ասա բան ինչ ի Տէր և վախճանեաց» (Յոր գլ. Գ. 9-10): Մեր խնդիրը հէնց այս անմիտ «Հալճանեաց» (մեռիր) խօսքի մէջ է: Ի՞նչ է բովանդակում այս խօսքը իր մէջ, եթէ ոչ միայն յարգոր և քաջալերութիւն անձնաստիպանութեան համար: Ծանր է վիճակդ իմն էլ պակաս չէ, ուղում է ասել Յորի կիներ, աղատիր քեզ տանջանքից և խոյստաւակութիւնից, ինձ էլ քո ամուսին լինելից, ասա բան ինչ ի Տէր (խօսիր Աստուծոյ հակառակ) և վաղճանեաց: Ի՞նչ է պատասխանում նրան բաղմնաբարձարը. Իբրև զմի ի կանանց անդգամաց խօսեցար, եթէ զբարիսն ընկալաք ի ձեռանէ Տեառն, չարեաց ոչ համբերիցեմք: Եւ յայսմ ամենայնի, որ ինչ անցք անցին ընդ նա, ոչ մեղաւ Յոր շրթամբք իւրովք առաջի Տեառն և ոչ ետ անդգամութիւն Աստուծոյ» (Յոր գլ. Բ. 10), գրում է հորա կենսագիրը: Այսպէս ներկայ կեանքի թէ բարիք և թէ չարիք ոչ առանց կամաց Աստուծոյ են — առաջինն իբրև վարձատրութիւն և երկրորդն իբրև փորձ: Նա որ ճաշակել է բարիք կեանքում — բայց ո՞վ նրան չէ ճաշակել — պէտք է համբերութեամբ օրանէ և չարեաց, մինչև իսկ առանց մտածելու անձնաստիպանութեան վերայ — ահա բարոյական եղբրակացութիւն արդար Յորի բոլոր կենցաղավարութիւնից,

Այժմ դառնանք դէպի Նոր ուխտի Ս. Գիրքը: Մեր քրիս-

տոնէական կրօնի չհիմնադիր Աստուածամոր գլխուն Գրիգոր
 տոնի տօնուած յայնն անձնաւորութեան մէջ մենք պատնում ենք
 եւ անարան արքութիւնն յանդամպետութեանն եւ բարձրագոյն
 կատարեալ իրանգործութեանն բարոյականն ի գաղտնիք յանա-
 կեանքում: Նորա խօսքն երբէք ընդգէմ պէր գործին, ընդհա-
 կառնին գործը մարմնացումն էր բանաւոր խրատներին: Նոր
 ուսուցանում էր լեզու երջանկութիւնն խնայողութիւնն լինել
 աղքատ հոգւով, ազնուոր, հեղի, սնէրք սիրտով, խաղաղարար,
 հալածեալ լատնաւորութեանն (Մատ. գլ. Ե. 3-12) և ինքն
 էր օրինակ աշխատեալ առաքինութեանն այն է հոգւով աղքատ
 տնէ թանկ տնարարութեանն աղքատութեանն հեղութեանն,
 խաղաղտիրութեանն, հաստատամտութեանն, ճշմարտութեանն
 արդարութեանն: Նա ուսուցանում էր համբերել, մարտիմ
 որ համբերեսցէ ինչպէս նաւիկացի: (Մատ. գլ. Ժ. 22) և
 ինքն էր առաջին կամուսնոր չարչարողն ի խաղճնագեան օրից
 մինչև մահը խաչի վերայ: Նա սովորեցրեց մեզ այն մեծ սէրը
 առ մերձեւորսն, որոյ բարձրութիւնն արտայայտուում է Սիրե-
 ցէք զմիմեանն խօսքերի իրագործման մէջ և ինքն առաջինը
 իւր կեանքը դրեց բոլոր մարդոց վրկնութեան համար: Եւ
 Մեր Տէրն, որ բարեհաճեցաւ մեր վրկնութեան համար իջնել
 երկնից, ինչպէս է վերաբերուում Նա զգլխի անձնապա-
 նութիւնը: Նա պարզապէս անոց, որ ոչ թէ եկել է Հին Աւիտի
 օրէնքը լուծանելու, այլ լրացնելու համար (Մատ. գլ. Ե. 17),
 այն է աւելի բարձրացնել այն և հոգի նրան ներշնչել: Աւտի
 և Հին Աւիտի Մի սպանաներ պատուիրանը, Նա սրբագործու-
 մէ հոգւոր մտքով: Նա ոչ միայն Մի սպանաներ, ապաւ է,
 այլ և մի ստորացնիր քեզ բարկութեամբ, մերձաւորիդ մի վի-
 բաւորի, նրան մի անպատուիր, իբրև յիմարի, Աստուծոյ
 պատկերից զրկուածի: Եթէ այսպէս զգուշութեամբ, յարգա-
 նօք պէտք է վարուել մերձաւորի հետ, ինչպէս կարելի է ինքն
 իրան ստորացնել այնքան, որ զրկէ մարդ իւր անձը կեանքից:
 Տէրը պատուիրեց, Սիրեսցես զընկեր քո իբրև զանձն քո
 (Լուկ. գլ. Ժ. 27): Այս պատուիրանի մտքով սէրն առ ընկեր

պիտի նմանի այն սիրոյն, որ մարդս ունի դէպի իւր անձը: Իսկ երբ Տէրը չէ ջնջում «մի սպանաներ» ուրիշին պատուիրանը, յանուն սիրոյ առ նա, որ նման է սիրոյ առ անձն իւր, ի՞նչ պէտք կարելի է սպանել իւր անձն: Ո՞ւր է անձնասպանի անհրաժեշտ սէրը՝ դէպի իւր անձն, որոյ հետ նա պէտք է համեմատէ իւր սէրն առ մերձաւորն՝ եթէ նա այնպէս է սիրում իրան, որ զրկում է իրան կեանքից — այստեղից եզրակացնելու է, որ նա պէտք է սիրէ և ուրիշներին, զրկելով նրանց էլ կեանքից: Բայց մերձաւորի սպանութեան հակառակ են թէ աստուածային և թէ մարդկային օրէնք և գեռ ոչ ոք չէ ասած, որ այս ինչ անձը բարիք գործեց մերձաւորին, որ զրկեց սրան կեանքից: Իսկ եթէ անօրէնութիւն է մերձաւորին սպանելն, ուրեմն աւելի ևս օրինաց հակառակ է իր անձը սպանելն, իբրև թէ կեանքի անտանելի թշուառութեանց, աղքատութեան, ընտանեկան ցաւերի, հասարակական խայտառակութեան և այլ պատճառներով:

Այստեղ պէտքէ ասել, որ օրինաց հակառակ չէ մահ ընտրելն իւր՝ անձին հաւատոյ համար՝ կամաւոր մարտիրոսութիւնը, կամ մերձաւորների օգտի համար, իբրև անձնազոհութիւն: Յիսուս Քրիստոս, իբրև Աստուած կարող էր ազատիլ մահից, բայց նա կամայ մահ ընտրեց մարդոց վրկութեան համար, երբ հասաւ նորա մահուան ժամանակը: Բայց և նա և աւաքեալները, նոյնպէս յետագայ մարտիրոսներն, ո՞ւր նահատակները Քրիստոսի հաւատի համար, երբ անհրաժեշտ չէին համարում անպտուղ ամեն ջանքներն, երբ նոյա կեանքը գեռ աւելի թանգ էր յօգուտ մերձաւորների, քան մարտիրոսական մահը, խոյս էին առնում մահից: Ինքն Յիսուս Քրիստոս, մի քանի անգամ թագնաւեցաւ իւր կրտսերի հակառակորդներից, նրպէս զի պահպանէ իւր կեանքը (Լուկ. գլ. Դ. 29-30):

Նա և իւր աւաքեալներին խորհուրդ տուեց հեռանալ ուրիշ քաղաք, եթէ մեկում նրանց հալածեն (Մատ. գլ. Ժ. 23): Աւրեմն և անձնազոհութիւնն էլ այն ժամանակ արժանի է այդ անունն և մեծ աւաքինութիւնն է, երբ նա նպատակայարմար

է, երբ նա գործ է գրուում Քրիստոսի սիրոյ առ մերձաւորս պատուիրանը կատարելու համար, մինչեւ իսկ կեանքը գնելու չափ: Դժուար թէ մէկը յանձն առնուաւ վիճելու, որ ոչ մի անձնապանութիւն չէ կրում իւր մէջ քրիստոնէական անձնազոհութեան մինչեւ իսկ ստուերը:

Բայց եթէ մեկը, յափշտակուելով անձնապանների գիւցաղնութեամբ, ի դէպս անձնապանութեան որ և է թերութեան պատճառով պաշտօնավարութեան մէջ կամ յանցանաց պատճառով դէպի մի անհատ կամ մի հասարակութիւն, եթէ մեկը, ասում ենք, համեմատեւ անձնապանութիւնը քրիստոնէական անձնազոհութեան հետ, թող այդպիսին յիշէ Յիսուսի Քրիստոսի գիւցաղնութիւնը, Նորոս առաքելոց գիւցաղնութիւնը, մարտիրոսների գիւցաղնութիւնն և ամաչի իւր սրբապիղծ մոլորութեան համար: Իրաւ է, նորոս հաւաքում էին այն դրութեան համար, որոյ մէջ գտանուում էին ապրելով երկրիս վերայ, հաւաքում էին տեսելով եւ թշուառ մարդ եւ: Ո՞վ կազատէ ինձ այս մահկանացու մարմնոյ կտրանքներից, բայց նոքա երբեք իրանք չէին փախչում այդ գերութիւնից, այլ ընդհակառակն խզում էին մեղաց և գայթակղութեան շղթաները, որ ամենուրեք նոցա վերայ դնում էին, որպէս զի երբ Տէրը կկանչէ նրանց իւր մօտ, Քրիստոսի հետ լինին երկնքում: Ինքը Տէրը թէ այս և թէ ամեն վերաբերութեամբ է մեզ ամենաբարձր օրինակը: Ապրելով երկրիս վերայ նա տանջուում էր այնպէս ինչպէս ոչ ոք չէ տանջուել: Մանրաբեռնեալ ամբողջ մարդկութեան մեղքերով, առ ժամանակ թողած Աստուծմէ, այնպէս որ մինչեւ անգամ Ինքը գոչեց « ընդէր թողեր զիս », նա էլի երբեք չմտածեց կեանքի անտանելի լինելու մասին, կեանքի որ Աստուծ է տուել, աւելի ևս չմտածեց նորա մասին, որ ազատուի այդ կեանքից: Նա, արգարեւ, աղօթեց, որ եթէ հնար է անցնի չարչարանաց բաժակը նրանից, բայց և աւելացրեց. « Բայց ոչ որպէս ես կամիմ », Հայր, այլ որպէս Դու, եղիցին կամքքոյ: Ահա, եղբարք, օրինակ համբերութեան տանելու կեանքի խաչը (տանջանքը), օրինակ հնազանդութեան Հօր մինչ-

և ցմահ և այն ցմահ խաղի մոտով: Եւ այս քան ի զայս ամ ցգծ
 Վրանց վարդապետի և ճիւղ ծրինակին հետեւելով անդրեցան
 և Քրիստոսի աշակերտները: Եւ ով կարող է երկբայիւ, որ նոքա
 հեռու էին անձնապանութեան: յանդաւոր գաղութարից
 թէ և ամեն որ գիտէ որ նոցա կեանքը, իբրեւ գտնների գայլերի
 մէջ, հեղերի կատաղի հեթանոսների մէջ, թեթեւ չէր: Ահա
 հեթանոսաց առաքեալը բոլոր աշխարհի առաջ, ի դէմս Կորն-
 թաղոց, որոնք չէին կարող իրանց հոգեւոր հօր ճշգրիտ լինա-
 կը չիմանալ, վկայում է անելով, ինչպէս պատէր թուի, թէ զմեզ
 զԱռաքեալս յետնորդս արար Աստուած, իբրեւ զմահապարոս,
 զի տեսիլ եղեաք աշխարհի և հրեշտակաց և մարդկան, մինչև
 ցայսօր ժամանակի և քաղցեաք և ծարաւեցաք և մերկ գնա-
 ցաք և կեփահարեցաք և անհանգիստ եղեաք և աշխատեցաք
 ձեռք մերովք, բամբասէին զմեզ՝ օրհնէաք, հալածէին, յանձն
 առնուաք, հայհոյէին՝ աղաչէաք, իբրեւ առակ նշաւակի եղեաք
 ամենայն աշխարհի ամենեցուն վարելի լինել մինչև ցայժմ:
 (Առ. Կորնթ. գլ. Գ. 9—13): Եւ այսպէս իսկ իսկ իսկ
 Իրաւ որ տասն և ութը դարերից յետ էլ այս խօսքերն ամե-
 նալաւ յանդիմանութիւնն են ամօթալի անձնապանութեան
 որովհետեւ առաքեալների նման կեանքի ամեն տեսակ չարեաց
 յաղթելը՝ մարդոց հոյհոյանոց և վրպարարութեանց օրհնու-
 թեամբ, հալածանաց—համբերութեամբ, չարաբանութեանց—
 աղօթքով և այլն—կնշանակէ ազատել իրան թէ անձնապանու-
 թիւնից և թէ պատրաստել իրան երջանկութիւն անպագայ
 կեանքում: Կամենում էք այժմ իմանալ թէ ինչպէս էին վե-
 րաբերուում առաքեալները դէպի ուրիշների փորձը, իրանց ան-
 ձը սղանելով համար, հայեցէք Պօղոս առաքեալի վերայ: Ահա
 նա իւր Եփեսո աշակերտի հետ, հարուածուած, վիրաւորուած,
 շղթայակալ բանտարկուած է Փիլիպպէ քաղաքում (Մակե-
 դոնիայում): Կէս գիշեր է, սուրբ բանտարկեալները աղօթում
 են Աստուծոյ սաղմոսներ երգելով: Բանտարկեալ յանդաւոր-
 ների այսպիսի անսովոր վարմանքը մինչև իսկ բանտարկեալնե-
 րի հետաքրքրութիւնը շարժեց: Նոքա գրաւուեցան հրաշալի

բանտարկիւնների սուրբ երգով: Եւ այսպէս յայտնուեցաւ:

Յանկարծ երկրաշարժ եղաւ, այնպէս որ շարժեցան և բանտի հիմունքը, դռները բացուեցան և ամենքի կապանքները (շղթաները) լուծուեցան: Բանտապետն երբ զարթեցաւ քնից և տեսաւ բանտի դռները բաց, կարծեց թէ բանտարկեալները փախել են, քաշեց իւր սուրն և կամենում էր իրան սպանել, բայց Պօղոս բարձրաձայն գոչեց՝ քսանձիգ շարժի՛, գործեր: մենք ամենքս էլ այստեղ ենք (Գործք, Առ. գլ. 19): Այնպիսի յետ ո՞վ կարող է ասել, որ անձնասպանութիւնը յոնցանք չէ, չորիք չէ, թէ և նա արդարանալիս լինէր այն պատճառով և համոզմամբ, որպիսին ունէր բանտապետը, որ վախենում էր պատահանաւորութիւնից բանտարկեալների փախուստի համար, որ կարող էր կատարուիլ և ոչ նորա անղգուշութեամբ:

Գառնանք դէպք մարտիրոսները: Նշանաւոր է, որ մինչդեռ հեթանոսութիւնը, գոմանուելով իւր աշխարհային զօրութեան, հարստութեան և փառաց գազաթնալիտի վերայ, առաջ բերեց բազմաթիւ անձնասպաններ — ատեցեալ, աղքատ, հալածեալ քրիստոնեալք պատրաստ էին բարձրանալ խաբոյկի վերայ, ընկնել առիւծների ժանիքների, որոյ և երկաթեայ սղոյցների տակ և երբեք անձնասպան չէին լինում: Լսեցէք էլի Առաքեալի խօսքը, որով նա պատկերացնում է քրիստոնեայ մարտիրոսների գիւցաղնութիւնը. Ահա նոքա «Որք հաւատովք պարտեցին զթագաւորութիւնս, գործեցին զազարութիւնս, հասին աւետեաց, խցին զբերանս առիւծոց, շիջուցին զզօրութիւն հրոյ, ապրեցան ի բերնոյ որոյ: . . : Կէսք կոշկոճեցան . . . և կէսք զտանջանաց և զգանից փորձ առին, զկապանաց և զբանտից, քարկոծեցան, սղոյցեցան, փորձեցան, սպանմամբ որոյ մեռան, շրջեցան լաշկամաշկօք և մարթալք այծենեօք: Կարօտեալք, նեղեալք, չարչարեալք, զորս ոչ արժէ աշխարհս. յանապատի մոլորեալք և ի լերինս և յայրս և ի փապարս երկրի» (Նոր. գլ. ԺԱ, 33—38): Այսպէս նոքա յաղթեցին թագաւորութեանց, սաացան աւետիք, զօրեղ էին պատերազմում և ի վախուստ գարձուցին օտար գնդերը:

Ահա ճշմարիտ գիւցաղնութիւնն երկրիս երեսին, համբերութեամբ ընթացողք ի պատերազմ, որ առաջի կայ: Հայեսոյնք ի զօրագլուխն հաւատոց և ի կատարիչն Յիսուս, որ փոխանակութեանն, որ նմա առաջի կայր՝ յանձն առ զխաչն, որ համարհեաց զամօթն (Եբր. ԺԲ, 1—2): Արդեօք այս ճշմարիտ գիւցաղնութեանն առաջ չէ՞ խաւարում անձնասպանութեան կեղծ գիւցաղնութիւնն, ինչպէս ծխուող կիսայրեալ փայտը հրգեհի պայծառ լուսի առաջ: Զէ՞ թողում արդեօք նա, որ երբեմն քաջութիւն է հրատարակուում, ստոր վատութիւն, փախուստ պատերազմի դաշտից և որպիսի պատերազմի, այնպիսի պատերազմի, որ վերջ ի վերջոյ պէտք է տայ արդարութեան պսակ, իրաւունք ժառանգելու յաւիտեանական կեանք: Եւ ո՞ր է անձնասպանների սէրը դէպի մարդիկ, որոյ մասին երբեմն խօսում են: Յիրաւի այդ — սէր է միայն խօսքով և ոչ գործով և արդարութեամբ, ըստ որում անձնասպանները, փոխանակ գործով ոիրելու մերձաւորներին, անխղճութեամբ թողնում են նրանց այս կեանքում, իրանք հեռանալով այն աշխարհ, ուր գնում են ամենքն առանց վերադառնալու:

Ի՞նչու մինչև ցայժմ ասածներից կարելի է տեսնել, թէ որքան ընդգէմ է անձնասպանութիւնը քրիստոնէական ճշմարտութեան և առհասարակ Յայտնութեան կրօնի ոգւոյն: Այս պատճառով եկեղեցւոյ Ա. հարք և վարդապետը միշտ պախարակել և յանդիմանել են անձնասպանութիւնն, այն աւելի մեծ յանցանք համարելով քան օտարին սպանելը: Ինչպէս որ մեր կամաւոր ցանկութեամբ աշխարհ չենք եկել, նոյնպէս չունինք իրաւունք հեռանալու այնտեղից, առանց գիտութեան և կամաց նորա, որ մեզ ուղարկել է այստեղ. (Օղոտահնոս) ասում է ին նորա: Ուստի և Ս. եկեղեցին, հաւատարիմ քրիստոնէական ճշմարտութեան վարդապետութեան և ոգւոյն, յանդիմանում է անձնասպանութիւնն, զրկելով եկեղեցական կարգով թաղումից նրանց, որոնք գիտակցաբար անձնասպանութիւն են գործում: Այս պատճառով էլ անշուշտ ամեն ճշմարիտ քրիստոնէին, որ աւելի կամ պակաս ճշմարտութեան հոգին ունի իւր մէջ,

զգուելի է անձնասպանութիւնն իբրեւ ամենաչար գործ, որ անձնասպանի գլխին կուտում է երկնից բարկութիւնը։ Այժմ մնում է մեզ վճռել նշանաւոր խնդիր, թէ որպիսի դաւանութեանց և բարոյական համոզմանց հիման վերայ, որպիսի կենդանաւարութեան և վարուց արժիւ կրտարուում է անձնասպանութիւնը։ Սորա համար առաջ բերենք մեր յիշողութեան մէջ Աստուածաշնչի մէջ յիշուած անձնասպանութիւնք։ Հին և նոր Աւիտիս գիրքը մեզ մատնացոյց է լինում միայն երկու անձնասպանների վերայ՝ Իսրայէլացւոց Սաուլի թագաւորի և Քրիստոսի աշակերտ Յուդայի վերայ։ Խօսելով նոցա մասին մենք կոտանենք թէ Աստուծոյ խօսքն ինչպէս է թէ նոցա և թէ նոցա անձնասպանութեան վերաբերութեամբ։ Սաքա երկուսն էլ մինչև իրանց անկումն առանձնապէս Աստուծոյ շնորհաց արժանացած անձինք էին։ Սաուլը հասարակ Իսրայէլացւո յորդի էր։ Երբ Իսրայէլացիք խնդրեցին Աստուծոյ իրանց թագաւոր, Սամուէլ մարգարէի միջնորդութեամբ, Տէրը Սամուէլի ձեռքով օժեց Սաուլին նրանց թագաւոր։ Այսպէս Սաուլը դարձաւ Աստուծոյ ժողովրդեան գլուխ և պատիւ, որին շատ քիչ ընտրեալներ արժանացան։ Օժման հետ տրուեցան նրան Հոգւոյն Սրբոյ շնորհքները — շնորհք մարգարէութեան, իմաստութեան, և զօրութեան։ Աստուած նրան խոստացաւ, որ, եթէ նա հաւատարիմ կլինի իւր հարց Աստուծոյ, գահը միշտ հանդատ կմնայ նորա և նորացեղի մէջ։ Անձնականի հետ նրան խոստացուեցաւ և ժառանգական երջանկութիւն։ Բայց ինչպէս Սաուլը երախտագէտ եղաւ Աստուծոյ շնորհքների համար։ Իւր թագաւորելից յետ նա երկիցս չկատարեց Աստուծոյ կամքը, իւր յանցաւոր կամքը նորա լիովարէն առաջ տանելով։ Մի անգամ պատերազմից առաջ նա ինքն անձամբ զսհ բերեց, մինչդեռ այդ Սամուէլի գործն էր, որ դորա համար խոստացել էր գնալ Իսրայէլացւոց բանակը, միւսանգամ, համաձայն Աստուծոյ հրամանին, պատերազմում չջնջեց Ամազեկացւոց իրանց բոլոր գայքերով, նորա համար, որ երբեմն նոքա անապատում յարձակուել էին Իսրայ-

յելացւոյ վերայ — այլ ինայեց նոցա Ագազ թագաւորին և սորա ընտիր խաչներին, ջնջելով միայն անպիտանները: Եւ որովհետեւ չհնազանդեցաւ Աստուծոյ ձայնին, այլ շահութիւն թեան հետեւեց, խստութեամբ յանդիմանուեցաւ Սամուէլից և Աստուած թողեց նորան, դատաւարտելով ջնջման իւր բոլոր գերդատմանով: Թողած իւր կամաւաշտութեան համար, որ անարգեց Աստուծոյ կամքն, և իւր աշխարհային ընչասիրութեան համար, որով ինայեց Ագազի ընտիր հօտերը, հակառակ Աստուծոյ կամաց — Սաւուղ ընկաւ հոգեկան խղճահարութեան մէջ, որ նման էր խելագարութեան, գործեց նոր յանցանք՝ դիմեց վրհկութեանց, կատաղեցաւ մարդոց դէմ և յուսահատեցաւ:

Այսպէս, Սաւուղին պատահած գէպքում մենք տեսնում ենք, որ նոյն իսկ նորա խելագարութիւնն, ինչպէս անշուշտ կանուանեն նորա հիւանդութիւնը ներկայ գիտնականները, գոյութիւն չունէր նորա գործով անհաւատութիւնից և Աստուծոյ կամքը չկատարելից առաջ, այլ եղաւ միայն ծնունդ այս սարսափելի յանցանքների: Ուստի, ոչ թէ խելագարութիւնն, այլ անհաւատութիւնն և յանցաւոր կամայականութիւնն և վերջ ի վերջոյ յուսահատութիւնն եղան պատճառ Սաւուղի անձնասպանութեան, երբ նա վիրաւորուեցաւ պատերազմում Փղշտացւոց դէմ և չկամենալով կենդանւոյն ընկնել թշնամեաց ձեռքն, ընկաւ իւր սրի վերայ: «Եւ մեռաւ Սաւուղ յանօրէնութիւնսն իւր, զորս անօրինեցաւ ի Տէր, ըստ բանին Տեառն . . . » (Ս. Մնաց. փ. 13), էլի «Եւ ոչ խնդրեաց (Սաւուղ) զՏէր և սպան (Տէր) զնա» (Նոյն — 14): Ահա արդար դատաւիճիւ բոլոր նախկին և ասլափայ անձնասպանների համար. նոքա իրանց ձեռքը բարձրացնում են իրանց անձանց վերայ, իրանց յանցանքների պատճառով, որովհետեւ մոռանում են Աստուծոյ, Սրան չեն որոնում ոչ իրանց մոռածմանց մէջ և ոչ էլ կեանքում:

Սոյն վիճակն ունեցաւ և Յուդա: Նա չլսեցէ՞ց մեր Տիրոջ Յիսուսի Քրիստոսի շնորհքները. նա արժանացաւ Սորա մեղաւոր աշակերտներից մէկը դառնալու, Նորա սիրալիր վար-

դապետութիւնը լսելու, մասնակցելու նորա գործերին և ճանապարհորդութեանց. սեղանակից նրան եղաւ: Որքան մեծ էր Տիրոջ սէրը դէպի նա, այնքան էլ մեծ եղաւ Յուդայի ապերախտութիւնն առ նա: Նորա Տիրոջ մատնելն այնքան սարսափելի է, այնքան սառը և անհաւատալի, որ անտարակոյս, ցլերջ ժամանակաց խորիմաստ աստուածաբանների քննութեան առարկայ կմնայ: «Սատանայ եմուտ ի նա (ի Յուդա) (Յով. գլ. ԺԳ. 27) — մի ոմն ի ձէնջ (Տիրոջ աշակերտներից) սատանայ — այսպէս է առած Աւետարանում Յուդայի մասին: Եւ անտարակոյս այն զգուելի մատնութեան գործում Յուդան գործիք էր մարդկային ազգի սկզբնական թշնամաւ ձեռքում, որի գլուխը ջախջախելու համար էլ երկրիս վերայ իջաւ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս: Բայց որովհետեւ ամեն մեղքի և եղեռնագործութեան մէջ չէ կարելի բոլոր յանցանքը փորձիչի վերայ միայն դնել, այլ նոցա նշանաւոր մասն էլ վերաբերելի է եւ իրան մարդուն, ուստի և մատնութեան գործում Յուդան ինքն էր մեծ մասամբ յանցաւորը: Ինչից նա մատնիչ դարձաւ: Աւետարանը պատասխանում է մեզ և տալիս է մեզ միջոց բացատրելու անձնասպանութեան պատճառը համաձայն Հին ուխտի Ս. Գրոց — թէ Յուդային մատնիչ արաւ շահախնդրութիւնը: Նա գող էր, նկատում սո՛ւրբն Յովհաննէս (գլ. ԺԲ. 6) և արկղն ինքն ունէր, ուր դրուում էր Քրիստոսի աշակերտներին պատկանած բոլոր դրամը, որոյ մի մասը գողանալիս է եղել: Յուդան չարութեամբ բողոքեց Սիմոն բորոտի տանը Մարիամի ազնիւ վարմունքի դէմ, որ մի շիշ թանգազին ազնիւ իւզով օծեց Յիսուսի ոտներն, ասելով թէ աւելի լաւ չէ՞ր լինիլ այդ իւզը մեծ գնով ծախել և դրամը աղքատներին բաժանել, բայց իսկապէս նա ցաւում էր, որ իրան չյաջողեցաւ այդ գումարի մի մասն իրան սեպհակահել (Յովհ. 1, Բ) և նոյն Յուդան վաճառեց Յիսուսին երեսուն արծաթով. այս գումարի նուազութիւնը ցոյց է տալիս նորա սարսափելի արծաթսիրութիւնն, որ չէ քաշուում փոքրից էլ և գուցէ զարթուցանում է նորա մէջ յոյս, որ իւր մասնած Տէրը կաղաւթուի թշնամիներից և այն

ժամանակ ինքն առիթ կունենայ և երկրորդ անգամ մտնելու նրան: Ի՞նչ և իցէ. Տիրոջ մատնեց Յուդան, դրդուած արծաթսիրութիւնից: Մեզ համար աւելի նշանաւորն այն է, որ երբ նա տեսաւ թէ ինչ հետեւանք ունեցաւ իւր արած մատնութիւնն, այն է նորա վարդապետի մահուան՝ պատճառ եղաւ — յուսահատեցաւ այնպէս, որ գնաց քահանայապետների մօտ, գցեց նոցա առաջ երեսուն տրծաթն և յուսահատ զվշմամբ իւր վարմունքի մասին, որ քահանայապետների և Հրէից գովիւրներին միայն ծաղրածութեան առիթ տուեց — հեռացաւ և խեղդամահ եղաւ: Ծառից ընկաւ նորա գին, նկատուի՝ է առաքելաներից մէկը, ուսած պատասեցաւ և գործութաւորեցան նորա փորձութիւնը (Գործ. Առ. գլ. Ա. 18): Միւս տեղումն էլ նոյն առաքելաւ սառն խոտութեամբ նկատուի՝ է Յուդայի մասին, որ Պրիչի խօսքերով լաւ էր որ աշխարհ չէր եկել՝ թէ այսպէս «Անկաւ Յուդայ ի պաշտամանէ առաքելութեան՝ գնալ ի տեղի իւր» (Գործ. գլ. Ա. 25):

Բայտը վերայիշեալ ասածներից՝ յետոյ ոչ մի կասկած չէ մնում, որ անձնապանութիւնը հետեւանք է յուսահատութեան, որ ծածկում է մարդոց աչքից Աստուծոյ գոյութեան գիտակցութիւնը, նորա արդարութիւնն և հատուցումն ապագայ կեանքում — յուսահատութեան, որ ինքն էլ պտուղ է մարդկային կամայականութեան, սիրոյ առ աշխարհ, սորա բոլոր անցաւոր բարիքներով, պտուղ է լիացման նրանցմով և կամ դժարութեան, որ չէ կարողացել նրանց լիապէս ձեռք բերել: Այս եզրակացութիւնը ուղղակի առաջ է գալիս երկու աստուածաշնչական անձնապանների բնաւորութեանց նկարագրից, որ արած է Ս. Գրոց հիման վերայ: Եթէ այս ևս բաւական չէ անձնապաններին սովորաբար անհաւատ, անձնատէր, նիւթական բարիքներով յղիացած, կշտացած և կամ մինչև յուսահատութիւն դժարած մարդիկ համարելու համար — աւելին ապացուցանելու համար դառնանք դէպի պատմութիւնը: Ի զուրջն տուի՝ թէ պատմութիւնն ուսուցանում է: Սա էլ վկայում է, որ միշտ և ամենուրեք, ուր թագաւորել է անհաւատութիւն —

Աստուծոյ գոյութեան և ապագայ կեանքի վերաբերութեամբ, ուր նիւթականը հոգեւորից գերադաս համարուել է, միշտ և ամենուրեք շատ տարածուած է եղել անձնասպանութիւնն, այսպիսի է և սւթսուտասներորդ դարն իւր կեղծ լուսաւորութեամբ, այսպիսի է և Լուսաւորութեան ու բարոյական անկման մեր ժամանակը, այսպիսի էր մանաւանդ հեթանոսութեան ժամանակը Քրիստոսի գալստից առաջ և յետոյ: Դէպի այս ժամանակը կը արձնեմ ձեր հայեացքը:

Ինչպիսի պատկեր էր ներկայացնում հեթանոսութիւնը Փրկչի՝ Յիսուսի Քրիստոսի աշխարհ գալու ժամանակ: Անհնարին է առանց զորհուրանքի կարգաւ այն, ինչ որ գրում են նորա մասին մարգիկ, որոնք իրանց հետախուզութիւնքը նուիրած են այդ տխուր ժամանակին: Արտիշեռեւ ամեն մարդկային հասարակութեան անկումն բարոյականութեան վերաբերութեամբ անմիջապէս կախումն ունի նոյն հասարակութեան անկումից կրօնական հայեցողածքների վերաբերութեամբ, տեսնենք թէ որպիսի է հեթանոս Հռովմայեցիների կրօնական վիճակն Քրիստոսի ծննդեան մօտիկ ժամանակներում: Սուրբ Պիքը վկայում է, որ մի Աստուածութեան գաղափարը մարդիկ կորցրին այն ժամանակից, երբ ննքա յրուեցան երկրիս երեսին: «Ձի, ինչպէս ասում է իմաստունն» (Սողոմոն), ընդունայն էին ամենայն մարդիկ բնութեամբ, յորս էր աստուածանգիտութիւն, և յերեւելի բարոյութեանցն ոչ կարացին գիտել զայն որ երն, և ոչ ի գործս հայեցեալ ծանեան ճարտարանդեարն, այլ կամ զհուր կամ զհոգմ, կամ զօգերագ, զաստեղաց շրջանն կամ զջրոց բնութիւն կամ զլուսաւորն երկնաւորս» (Իմաստ. Սող. գլ. Ժ. 1—2), մի խօսքով անշուշտ բնութիւնն, սորա մարդս ճնշող կօրութիւններով հանդերձ, աստուածացուցանել տեսան: Իրաւ որ, բոլոր հին արեւելեան կրօններն ոչ այլ ինչ էին բայց եթէ բնութեան աստուածացուցումն և ինչպէս յաւիտեան միակերպ է այս բնութիւնն, նոյնպէս միակերպ էին և այս կրօններն, արդէն իրանց յղացման մէջ գաղափարաւորուած լինելով անշարժութեան և անփոփոխութեան: Բնական

է, որ մարդիկ տակաւ առ տակաւ անտարբեր դարձան այդպիսի կրօնների վերաբերմամբ: Երբ Աղէքսանդր Մակեդոնացին նուաճեց արեւելեան ազգերին, իւր իշխանութեան հետ տարածեցնոցա մէջ և յունական կրօնը: Ինչպէս մարգսի շարս արարածոց պսակն է ստեղծագործութեան, նոյնպէս և Յոյների կրօնը, որոյ մէջ գաղափարական մարդը աստուածացրած է, պսակ է հեթանոս կրօնի, բայց գաղափարական մարդը՝ աստուածացրած Յունաց կրօնում, յայտնի բան է, պէտք է ունենար և յիշաւի ունէր էլ բոլոր մարդկային թերութիւններն ու արատներն, այնպէս, որ և Օլիմպոսը—աստուածների բնակարանը—վերջի վերջոյ երեւում է պատկեր բնական գոյութեան և Յունական ազգային կեանքի: Սուրբ Օգոստինոսի նկատմամբ յունական աստուածներն էին շնչաւորուած մարդկային կրքեր, որոնք այնքան աւելի յարգելի էին, որքան աստուածները Զանք էին անում միմեանց գերազանցել արատների մէջ: Իրանք չարագործութեամբ նշանաւոր, աստուածները բնականաբար նոյնը ուսուցանում էին և իրանց երկրպագուներին: Յունական քաղաքակրթութեան հետ Հռովմայեցւոց անցաւ և Յունաց բազմաստուածութիւնը. բայց Հռովմայեցւոց աստուածներն այլ բնաւորութիւն ունէին: Հռովմայեցւոց առանձին ուշադրութեան, նոցա առանձին հոգացողութեան և յարգանաց առարկայն էր պետութիւնն և քաղաքական կեանքը: Այս նպատակին ծառայում էր և նոցա կրօնը: Վապիտոլիոնի Արամազդն իսկապէս էր տէրութեան անձնաւորումն, գլխաւոր աստուածներն էին՝ Մարս—պատերազմի չաստուածը, և Վիկտորիա—չաստուածուհին յաղթութեան, իբրեւ գլխաւոր գործիչներ Հռովմայեցւոց յաղթանակութեան բոլոր նոցա ժամանակակից ազգերի վերայ: Ուստի և երբ Հռովմայեցիք հասան կատարեալ զօրութեան, նոցա աստուածներն էլ, իբրեւ իրանց ծառայութիւնն արած աւարտածներ, կարծես արձակուելու ստացան: Արամազդի տեղը բռնեց Հռովմայեցւոց կայսրը, որ ողորմածութեամբ շնորհում էր Հռովմայեցիներին և այլ աստուածների, իւր ազգականներին աստուածային արժանաւորութիւնք

յատկացնելով: Յունական կրօնը այլափոխուեցաւ և այսպէս, այլ ևս ոչ թէ գաղափարական, աւելի կամ՝ պակաս օլիմպիական կեանքի գաղտնիքով ծածկած, մարդու աստուածացուցումն հանդէս եկաւ, այլ սովորական հասարակ երբեմն և ամենամոլորական մարդու աստուածացումն: Հռովմայեցիք իրանց կատարեալ զօրութեան ժամանակ, մասամբ դժգոհ իրանց աստուածներից, մասամբ էլ քաղաքական գիտաւորութեամբ ընդունեցին բոլոր իրանց կայսերութեան մասը կազմող ազգերի աստուածներին: Այս ամենէն ոչնչացրեց նոցա կրօնը: Հասարակ ժողովրդեան մէջ նա (կրօնը) փոխուեցաւ նախապաշարմունք. իսկ կրթուած դասակարգի համար նա դարձաւ ծաղրի և կատակի առարկայ: Կիկերոնն ասում է, որ կենդանեաց փորձուքով հմայողները նորա ժամանակ չէին կարողանում առանց ծիծալի միմեանց վերայ նայել: Թատրոններում և կրկեսներում յաճախ հանդէս էին բերուում իրանք աստուածները, բոլոր իրանց պակասութիւններով և անվայելուչ գործերով և ժողովուրդը բաւականութեամբ ծաղրում էր նրանց, որոնց տաճարներում զսՀ էր բերում:

Առաջուց կարելի է երեւակայել, թէ այսպիսի կրօնական համոզմանց ժամանակ ինչպիսի էին Հռովմայեցւոյ հասարակութեանց բարոյական գաղափարները: Հեթանոսութեան օտար էր մինչև անգամ ապագայ կեանքի ներկայացումն, մարդուս գոյութիւնը գերեզմանից դէնը: Նպատակն, որին նա ձգտում էր, նորա համար միշտ կայանում էր միայն այս աշխարհում: Հին աշխարհի հեթանոսների կեանքը սահմանափակուած էր միշտ երկրաւոր երջանկութեան հոգսերով, երկրաւոր բարօրութեամբ: Ի՞նչպէս էր սրոշուում այս նպատակը: Աւելի ազնիւ հոգիք սրոնում էին միխթարութիւն և խաղաղութիւն ստոյիկեան փիլիսոփայութեան մէջ: Ստոյիկեան վարդապետութեան բարոյական գաղափարն այն էր, որ իմաստունն, որին միայն նա համարում էր թագաւոր, քուրմ և գառաւոր աշխարհի, սառն անտարբերութեամբ ենթարկուում է և հանդիպում անգութ բազդի երկաթեայ անխուսելի ծանրութեան:

Սկզբում Ստոյիկեանի արիութիւնը զարմանք է յարուցանում մարգուս մէջ, բայց այս զարմանքն անհետանում է, երբ յիշենք, որ այս արիութիւնն իսկապէս ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ անչափ մեծամոտութիւն: Ստոյիկեանի արիութիւնը սառն է իբրեւ սառնամանիք և խաւար իբրեւ գերեզման, նա լոկ եսակահութիւն է, զուրկ սէրից, ուստի և անընդունակ բուժելու և միխթարելու: Գերեզմանի մօտ էլ նա ցոյց է տալիս նոյն անտարբերութիւնն երկաթեայ անխուսելի անհրաժեշտութեան վերաբերութեամբ: Անմահութիւնը նորա համար դատարկ ցնորք է, գեղեցիկ երազ: Այդ պատճառով էլ Ստոյիկեանն այնպիսի անտարբերութեամբ բաժանուում է կեանքից և այնպիսի ուրախութեամբ նայում է մահուան վերայ, իբրեւ այս անել վիճակից միակ ապահով ելքի վերայ: Այս տխուր հայեցողածքներն էլն ամենուրեւեռն էին Քրիստոսի գալստից առաջ, իսկ մարգոյ մեծ մասը, սոցա հետ և ոմանք կրթութեաներից անձնատուր էին եպիկուրեան փիլիսոփայութեան, որոյ նշանաբանն էր՝ «ուտենք, խմենք և ուրախանանք, որովհետեւ եզուց կ'մեռնենք»: Ինչ էին այս հայեցողածքի ներկայացուցիչները կեանքի մէջ, որոնք անձնատուր էին եղած կուպիտ զգայականութեան, ամենազաղքալի ղեղխութեան, կարելի է անել նոցա նկարագրութիւնից, որ արած է Պօղոս արքազանն առաքեալն իւր թղթում. առ Հռովմայեցիս. «Եւ զի, ասում է Առաքեալը, փոխեցին զիսումս անեղծին Աստուծոյ ի նմանութիւն պատկերի եղծանելի մարգոյ, և թռչնոց, և չորքոտանեաց, և սողնոց: Ասանորոյ մատնեաց զնոսա Աստուծ ի ցանկութիւն սրտից նոցա ի պղծութիւն, անարգել զմարմինս իւրեանց: Եւ ձինք իւրեանց. . . Եւ որպէս զի ոչ ընտրեցին զԱստուծ ունել ի գիտութեան, մատնեաց զնոսա Աստուծ ի միտս անարգութեան, գործել զանարժանս, զլցեալսն ամենայն անիրաւութեամբ, պոռնկութեամբ, անղգամութեամբ, ազահութեամբ, չարութեամբ, լի նախանձու սպանութեամբ, հեռիւ, նենգութեամբ, չարաքարութեամբ, շողմագք, չարախօսք, աստուածատեացք, թշնամանողք, ամբարտաւանք, ամ-

բարհաւաճը, գտիչք չարեաց, զճնորդս անարդուք, անմիտք, ուխտագրութք, անագորոյնք, աննուէրք, անողորմք» • (Հռովմ: Ա.): Զկար յանցանք, որով Հռովմէական Հասարակութիւնն իրան արատաւորած չլինէր: Այն ժամանակուայ բարուց նկարագիրն, որ նոյն իսկ հեթանոսների գրչի ծնունդ է, ներկայացնում է տխուր և զարհուրելի պատկեր: Հռովմայեցի փիլիսոփայ Սենեքան իւր ժամանակի բարոյական յիշակի մասին ասում է. «Ամենն լի է եղեռնագործութեամբ և արատներով. յանցանքներ գործւում են աւելի, քան որքանը կտրելի էր կտրճել զօրութեամբ: Զարհուրելի մրցումն է լինում զեղիւ անսոսնձութեան մէջ: Իւրաքանչիւր օր աճում է ձգտումն դէպի մեղք, ամեն օր նուագում է ամօթը: Կիրքն, որ մերժում է յարգանքը դէպի ամեն ինչ, որ ընտիր ուսուրբ է, իրան չափ ուսաճման չէ ճանաչում: Յանցանքն այլ ևս իրան չէ ծածկում, այլ աշկարայ հանդէս է դուրս գալիս ի ցոյց: Սոսնձարձակութիւնն այնպէս աշկարայ եղաւ և ամենքին տիրած է, որ անմեղութիւնն ոչ միայն հաղւազիւտ է, այլ և բոլորովին անհետացել է: Եւ ահա այս հաւատոյ անկման կամ աւելի լուս է ասել, կտարեալ անհաւատութեան և սորա հետեանք բարուց անկման ու անզուտող զեղիւնութեան ժամանակ, երբ կեանքը թշուուութիւն էր թուում: Լսեւում են յաճախակի և ճարտարաբան ձայներ յօգուտ անձնասիրանութեան, իբրև անհրաժեշտ կարիքի: Զարժէ անբել մտնում է մարդկութիւնը եւ քնայս կեանքից հենց մահն է: Տեսնում են աղաղակում է գերիկն, ոչ թէ մի հասարակ մարդ, այլ բարձր գիրք ունեցող փիլիսոփան, տեոսնում են այն անդնդային լիառները, այնտեղից ներքև տանում է ճանապարհը դէպի պղտորութիւն: Տեսնում են այն ծովը, գետը, այն ջրհորը: Այնտեղ նոցա խորքում բնակում է աղաւտութիւնը: Տեսնում են այն խորիկը չորացած ծառը, այնտեղ նորա լերայ կախուած է աղաւտութիւնը: Գուռնիս պարանոց, սիրտ, կտրիք այն, ծակիւր այն սորա մէջ է աղաւտութիւնը: ստրկութիւնից»: Կարելի է արդեօք աւելի

ճարտար խօսքերով քան վերոյիշեալներն առաջարկել մարդոց անձնատպանութիւնն իբրեւ լաւ ելք անեւանելի վիճակից: Եւ պէտք է ճշմարիտ խոստովանել, որ անձնատպանութիւնն այն ժամանակներն այնպէս ընդհանրացած էր, ինչպէս երբէք նուցանից յետ: Պօղոս առաքեալի խօսքով, նորա համար, որ այն ժամանակուան մարդիկ թողնելով ճշմարիտ Աստուծոն, պաշտեցին արարածները, Աստուած «մարնեաց զնոս ի ցանկութիւնն արարչ նոցա ի պղծութիւնն և յայլ արար»: Արդարեւ դորա համար նա թող տուեց մարդոց անձնատպանութիւն գործել: Մարդկութիւնը ընկղմեցաւ մեղաց անդունդն և սրանով էլ ազաւորելով կեանքի չարեաց դէմ՝ ազատեցումից, վերջապէս գաւառիւր համար ելք այս կեանքից անձնատպանութեամբ:

Աստուածային Յայտնութեան և պատմութեան վկայութիւններից արած մեր այս եզրակացութիւնն անձնատպանութեան մասին, իբրեւ հետեւանքի անհաւատութեան և նիւթապաշտութեան և սահմանափակման կեանքի նպատակի լսկ ներկայ երկրաւոր կեանքով, հաստատուում է եւ վիճակագրութեան տեղեկութիւններով: Այսպէս քննելով անձնատպանութիւնը քրիստոնեայ ազգերի մէջ, որոնք տարբերուում են միմեանցից զաւանութեամբ, նա՛ անձնատպանութիւնը, ամենընդարձակ տարածման ժամանակ ամենից յաճախ կատարուում է բողոքական ազգերի մէջ, յետոյ քաթոլիկների և մեր բաղդից ամենից քիչ արեւելեան եկեղեցեաց հետեւողների մէջ: Քննելով անձնատպանութիւնը միւսնոյն ազգի զանազան դասակարգերի մէջ, կարելի է տեսնել, որ նա աւելի յաճախ կատարուում է կրթեալ մարդոց մէջ և շատ հազիւ հասարակ դասակարգի մէջ, որ աւելի ամուր է պահպանում եկեղեցու և հաւատոյ պատուիրանները, քան թէ լուսաւորեալ դասակարգի մարդոց մեծամասնութիւնն—աւելի յաճախ քաղաքներում ուր մարդս կարող է ամեն տեսակ աւելորդ բաների վարժուել, քան թէ գիւղերում, —աւելի յաճախ շողամարդոց մէջ, քան կանանց, որոնք իրանց սեւով պաշտպանուած են շատ այնպիսի բաներից, որոնք տղամարդիկ առանց խղճահա-

բութեան իրանց թոյլ են տալիս:

Դառնալով դէպի ներկայ դարս, մենք պէտք է կրկնենք այն, ինչ որ ասացինք սկզբում, թէ անձնասպանութիւնը մեր լուսաւոր դարում շատ տարածուած է և իցաւ սրտի յաճախ արժանանում է արգարանալու և ներողամտութեան հասարակաց կարծքի կողմից կամ գոնէ նորա ներկայացուցիչներից մամուլի մէջ: Անտարակոյս նորա տարածման պատճառներն ներկայումս էլ նոյնն են, ինչ որ միշտ եղել են: Միայն ներկայ դարիս լուսաւորութեան յառաջագիմնութիւնն արել է անձնասպանութիւնն, ինչպէս և շատ այլ վնասակար վարդապետութիւնք, բարք ու վարք, աւելի կամ պակաս սեպհականութիւն բոլոր ազգերի: Յիշաւի այժմ մենք էլ գրեթէ չենք կարող առնել, որ անձնասպանութեանց թուի կողմանէ յետ ենք մնացել օտար ազգերից: Պատճառն ինչո՞ւմն է: Դժբաղդաբար մեր դարի լուսաւորութեան բնաւորութեան մէջ է: Ես չեմ կամենում կտրել, նուազեցնել լուսաւորութեան նշանակութիւնը մարդկութեան համար: Ես հասկանում եմ, որ ինքս էլ լուսաւորութեան եմ պարտական, որ պատիւ ունիմ հրապարակաւ այսօր իմ մտքերը յայտնելու: Բայց լուսաւորութեանց մէջ էլ զմանազանութիւն կայ: Երբ լուսաւորութիւնը ձգտում է ուրանալ Աստուծոյ և նորա տեղ դնել մարդկային ամբարտաւան միտքն, այդպիսի լուսաւորութիւնն որքան աւելի տարածուած է, այնքան էլ աւելի վնասակար է: Աստուած սէր է և բոլոր կեանքն պէտք է լինի սիրով առ Նա և առ միւրջաւորս. երբ մարդս, յանուն իւր յառաջագիմնութեամբ հպարտ մտաց, ուրանում է Աստուծոյ, նա ակամայ հեռանում է եւ սէրից, որ զեկաւարող սկզբունքն է կեանքի, և դառնում է սառն, չոր ու ցամաք, գործնական կամ զեղիս անձնասէր: Իսկ առանց սիրոյ կեանքը, լինի սա ամենալուսաւորեալ մարդու կեանք, ոչ մի գին չունի, առանց ոգւորիչ սիրոյ նշանակութիւն չունին մարդուս ոչ սիրագործութիւնք, ոչ ընդունակութիւնք, մինչև անգամ մարգարէութիւնք, մինչև իսկ լեառները տեղից շարժող հաւատը: Լսեցէք Պօլոս Ա-

ռաբեալի այս մեծանշան խօսքերը. «Եթէ ղլեղուս մարդկան
 խօսիցիմ և զհրեշտակաց, և սէր ոչ ունիցիմ, եղէ ես իբրեւ
 զպղինձ որ հնչէ, կամ իբրեւ զծնծղայս որ զօղանչեն: Եթէ ու-
 նիցիմ զմարգարէութիւն, և գիտիցիմ զխորհուրդս ամենայն
 և զամենայն գիտութիւն, և եթէ ունիցիմ զամենայն հաւատոս
 մինչև ղլեւրինս փոփոխելոյ, և սէր ոչ ունիցիմ, ոչ ինչ եմ»
 (Ա. Կորնթ. գլ. ԺԳ. 1—3): Բայց ի՞նչպէս եղաւ, որ մեր ժա-
 մանակակից մարդիկ հրաժարուեցան սէրից, որոյ բարձր օրի-
 նակներն են մեզ համար թէ մեր կրօնի Հիմնադիրը, թէ նորա
 վարդապետութիւնը տարածողներն և թէ նորա համար նահա-
 տակնուող սրբերը: Ահա ինչպէս. Աստուած պարգևեց մարդուն
 մտաց, մեծ և պայծառ զօրութիւն: Աստուածային այս շնոր-
 հաց զօրութեամբ մարդիկ յաճողեցան նիւթական աշխարհում
 մեծամեծ յաղթութիւնք տանելու՝ այն է՝ եմթարկել իրանց շո-
 գու զօրութիւնը, սորա օգնութեամբ բազմացնել և արժա-
 նացնել բնութեան արդիւնաբերող միջոցները: Հնարել աւելի
 յարմարաւոր ճանապարհները հազարավայրութեան, որով հնա-
 րանոր եղաւ փութով և հեշտութեամբ հասցնել մի ազգից
 միւսին՝ եւ անհրաժեշտ պիտոյից առարկայք եւ արհեստից
 գանձերն եւ առհասարակ մարդկային մարաց բազմազան պը-
 տուղները: Այս ամենն յաւանջուած իմութեանց հասնելով, մարդ-
 կութիւնը երեւակայեց, թէ նորա զօրութեան ամենայն ինչ
 հնարաւոր է նա եւ կարող է գիտենալ ամենայն ինչ եւ գոր-
 ծել: Նորից լսուեցաւ հին փորձիչ օձի շօյը թէ «բանայցեն
 աչք ձեր, և լինիցիք իբրեւ զաստուած» (Ծննդ. գլ. Գ. 5):
 Մարդիկ ունին դրին այս ձայնին և ինչ եղաւ: Ոչ միայն չբաց-
 ուեցան նոցա աչքերն, այլ ընդհակառակն — ծածկեցան
 մեծ կոճրութեամբ: Բայց որով որք միայն մարդիկ իրանք
 իրանց անացին՝ եկէք ծառայենք և հաճոյ լինինք մարդկու-
 թեան, իսկոյն երեւեցաւ, որ անհնարին է ամբողջ մարդկու-
 թեան ծառայել և հաճոյ լինել: Բայց երբ մարդ Աստուծոն ծա-
 ռայել չէ կամենում, իսկ մարդկութեան չէ կարողանում, այս-
 տիսի դէպքում նրան մի բան է մնում, այն է՝ ծառայել և

Հաճոյ լինել իւր անձին։ Աւազաւ սկսեցաւ ջանք և աշխատանք ոչ թէ Աստուծոյ, այլ մամանայի համար։ Մարդիկ ընտրեցին իրանց մի գաղափարական նպատակ, որին պէտք էր հասնել — այն է անձնական բարօրութիւնը, և այսպէս ամենքն ընկան բաւականութեանց ետեւից։ Իրօք մարդիկ սկսան վայելել կեանքը միայն նորա համար, որ սւտեն, խմեն և ուրախանան։ Հարեւոյնները մոռացան, որ Աստուած նրանց հարստութիւն պարգևել է աղքատներին, լիճակը թեթեւցնելու համար։ Իսկ աղքատները մոռացան, որ հէնց նոցա աղքատութեան մէջ է յարմար միջոցը վերկուլթեան։ Այստեղից ծագում են մեր բարեմիտ անձանց, լիցապէս ժամանակակից տիտերը՝ այնպէս անուանեալ «սնկահան-նիւն»։ Հասարակական գումարների յախշտակութիւնքն և այլն. այստեղից ծագում է եւ անձնաստղանութեան յաճախութիւնը, որմանք անձնաստղան են լինում, ձանձրացած ներկայ շնայլութիւնից, այլք ձանձրացած չոր ու ցամաք կեանքից, որ վաւրկ է գաղափարից և հատուցման յոյսից ապագայ կեանքում, որ վաւրկ է կենդանութեան սէրից, հաւատից և սէրից ու ինքն Ազգիւրն ամեն գոյութեան — աւ Երարիչն ու ստեղծիչն ամենայնի։

Գուհար տալով մեր առօրեաներին, պէտք է համառօտապէս կրկնել, որ անձնաստղանութիւնն, կատարուի նա խելագարութեան մէջ կամ առողջ գատողութեան միջոցին, հետեւանք է, եթէ ոչ անաստղածութեան, անշուշտ չհաւատալուն Աստուծոյ։ Սորա հատուցման ապագայում, և յաւիտենական կեանքի գոյութեան։ Անաստղածի և անհաւատի մէջ զանազանութիւնն այն է, որ առաջինը հրապարակաւ չէ ճանաչում Աստուծուն — մինչդեռ երկրորդը, առանց այն հրապարակաւ ասելու, ապրում է այնպէս, որ նոյն իսկ իւր կենցաղավարութեամբ լիպրում է թէ չէ ճանաչում Աստուծուն, որ Դատաւոր է և Հատուցանող։ Կեանքում անաստղածութեան և անհաւատութեան հետեւանքները մի և նոյնն են։ Թէ մէկն և թէ միւսը, մերժելով ճշմարիտ Աստուծոյ գոյութիւնն, արտայայտում են մարդկային կրքերի կռոյց ծառայելու մէջ։ Սո-

րա համար, ըստ Պօլոս Առաքեալի, Աստուած անհաւատներին մատնում է ի պղծութիւն (Հռովմ. գլ. Ա. 24) և յառնայն աշխարհ, որոց հետեւանքը լինում է վերջ ի վերջոյ անձնասպանութիւնը: Ուրեմն անձնասպանութիւնն է կարծես պսակ անաստուած և յանցաւոր կենցաղաւարութեան: Նա ինքն ըստ ինքեան ծանր մեղք է, որ ոչ կարելի է ներել և ոչ էլ արգարացնել: Նա դատապարտած է Աստուծմէ, հակառակ է Յայտնութեան վարդապետութեան և միշտ օտար է եղել ճշմարիտ արգարներին:

Բայց որպիսի միջոցներ կարելի է ցոյց տալ պատերազմելու համար այն գայթակղութեանց դէմ, որոնք առաջնորդում են դէպի անձնասպանութիւն: — Ըստ սրում նա հետեւանք է անհաւատութեան առ Աստուած և յանցաւոր կեանքի, ուստի և կենդանի հաւատն յԱստուած և կենցաղաւարութիւնն համաձայն Նորա պատուիրանաց և եկեղեցւոյ պատուէրներին են ամենհաստատ ճշմարիտ պատուարը անձնասպանական գայթակղութեանց դէմ: Ով մտքով միայն չէ խոտտովանում Աստուծոյ գոյութիւնն, այլ և սուրբ սրտով զգում է Նորա մերձաւորութիւնն, այգալիսի անձն երբէք չի մտածիլ զրկելու իրան կեանքից, որ Աստուծոյ ամենընտիր պարգևն է: Ով որ կեանքը համարում է Աստուածային այն գաղափարի իրագործումն թէ «եղէք կատարեալ, ինչպէս որ Ձեր երկնաւոր Հայրը կատարեալ է» այգալիսին էլ երբէք չի մտածիլ ազատուելու մասին կեանքից, որքան էլ սա երկարատեւ լինէր, կատարելապէս համոզուած լինելով, որ երբէք մեզ չի յաջողիլ կատարեալ չափով իրագործել այն (կեանքը) այս երկրիս երեսին: Եթէ հաւատացեալին տառապեցնում է իւր յանցաւորութեան գիտակցութիւնը, նա մխիթարուում է այն մտքով, որ Աստուած եւ աշխարհ եկաւ մեղաւորների փրկութեան համար, եթէ աշխատանքն ու ծանր բեռն մասն և բաժին ընկել են նրան այս կեանքում, նա յոյս է տածում հանգիստ գտնելու Աստուծմէ, եթէ նա համարում է իրան այս աշխարհումս խեղճ և թշուառ և Պօլոս առաքելոյ նման կցանկար ազատիլ

մահկանացու մարմնոյ շղթաներից, այն ժամանակ էլ նա եղեռնագործութեամբ ինքն իրան չէ զրկում կեանքից, այլ սպասում է, մինչև որ ծէրն ինքը կկոչէ նրան իւր մօտ և կհանգուցանէ իւր օթեաններում :

Բայց զօրեղ է թշնամին և յայտնի բան է ոչ ոք պատասխանած չէ ամենատեսակ գայթակղութեանց դէմ, ի միջի այլոց և անձնասպանութեան գայթակղութիւնից: Ինքն արդար Յոբն էլ գայթակղուում էր անձնասպան լինելու, ինչպէս տեսանք. եթէ մէկը ձեռնից ենթարկուի այս գայթակղութեան, թող դիմէ ջերմեռանդ աղօթից ի խորոց սրտի, իրանից այդ զարհուրելի գայթակղութիւնը հեռացնելու համար: Աղօթքն և պահքն, այսինքն չափաւոր, աշխատասէր կենցաղավարութիւնն, ըստ բանից Յիսուսի Քրիստոսի, միակ միջոցներն են իրանից սատանային հեռացնելու համար, սորա բոլոր փորձութիւններով և գայթակղութիւններով հանգերձ: Յիշեցէք Յիսուս Քրիստոսին, որ անապատում ինքն էլ պահքով և աղօթքով յաղթեց փորձութեան, աղօթքով մինչև ցորեան քրտինք ճնշեց իւր մէջ փորձութիւնքն կեանքում: «Մի տանիր զմեզ ի փորձութիւն, այլ փրկեա՛ զմեզ ի չարէն» — տէրունական աղօթքի այս խօսքերը միշտ մեր շղթանց վերայ պիտի լինին և այն մարգուտ սրտում, որ գայթակղուում է դէպի անձնասպանութիւն: Հետեւեցէք նոյնպէս Աստուծոյ սուրբերին և արդարներին, որոնք աշխատասիրութեամբ և աղօթքով հեռացնում էին իրանցից գայթակղութիւնները: Սուրբ Անտօնի վերայ, որ հիմնադիրն էր կրօնաւորութեան արեւելքում, պատմում են, որ բնակելով անապատում, նա շատ փորձութեանց և գայթակղութեանց ենթարկուեցաւ: Մի անգամ նա, թուլանալով պատերազմում իւր անձի դէմ, յանկարծ տեսնում է իւր առաջին իր նման մի մարդ. սա սկզբում նոտած աշխատում էր, յետոյ վեր կացաւ աղօթելու և աղօթքը վերջացնելից յետ էլի նոտաւ աշխատելու: «Արա՛ այսպէս և կիրկուիս» ասաց Անտօն ճգնաւորին Աստուծոյ հրեշտակն:

Իսկ ձեզ, եղբարք, որ անձնասպանութիւնը եղեռնագործու-

Լեզուի ուսումնասիրութեան եղանակները յատուկ առանձնութիւններ ունին: Եւ եթէ մայրենի լեզուն և օտար լեզուները դարձեալ միշտ լեզուներ են, սակայն դոցա հանդամանքները նոյն չեն, ուստի և իւրաքանչիւրը իւր բնութեան համեմատ պէտք է քննուի:

Զոր օր. հասկանալի է, որ մայրենի լեզուի պարտաւորութիւնն ուսումը մի քանի պայմաններում կարող էր աւելորդ դառնալ: Եթէ մանուկը շրջապատուած լինի այնպիսի հասակաւոր անձինքներով, որոնք ուղիղ և լաւ են խօսում, եթէ նա միշտ և անպակաս առիթներ ունենայ ընտիր խօսուածք լսելու, գեղեցիկ, ճարտար և հանճարեղ լեզուն կաթի հետ ի միասին ստանալու, ապա յայտնի է, թէ լոկ միայն նմանութեան բնադրմամբ՝ նորա լեզուի կրթութիւնը ինքնին կարող էր կատարելութեան հասնել: Այնուհետեւ ուսման գործը միայն այն կը լինէր, որ դուռչացնէ զաւուական գոհակութիւններից, անձնութիւններից, առհասարակ տգեղ արտասանութիւններից: Հասարակութեան բարձր դասակարգի զաւակները գրեթէ աւելի այդ միջոցով են զարգանում, իսկ այն ցեղերը, որոնք ամենայն առարկայի և անձի համար սեպհականացրել են լոկ միայն մի անուն, մի ասութիւն կամ միայն մի դարձուածք, բացէ ի բաց այդ ճանապարհով են աւանդում լեզուն իրանց աճող սերնդեան:

Քանի որ մեր իսկական վիճակը տարբեր է, հարկաւ կարօտութիւն ունինք, որ յատուկ ուսուցում սահմանենք մայրենի լեզուն աւանդելու համար: Սակայն բնաւ չը պէտք է մոռանանք, որ կենդանի լեզուն միայն ուսումնարանի պատերում չի ուսումնասիրվում, այլ անդադար կողմնակի նպաստներով ևս կազդուրվում է: Որքան անհետեւութեան է, եթէ ուսումնարանում ձանձրալի կերպով կրկնում ենք այն, ինչ որ արդէն տան է ձեռք բերվում, և աւելի սովորական անպատեհութիւն է, եթէ դպրոցական սուղ ժամանակը լցնում ենք այնպիսի բաներով, որ անշուշտ մի օր ինքնին կը ստացուի կեանքի և աշխարհքի մեծագոյն դպրոցից: Մարդկանց մէջ անցկացրած ամեն մի ժամը առատ առատ մատակարարում է լեզուի ուսում: Ինչ ծանօթութիւն որ ստանում ենք, միշտ համապատասխան լեզուով ենք լսում. ուրեմն առարկաների ուսումը՝ լեզուով արտայայտելու ուսում է դառնում:

Լեզուի ուսուցման առաջին և հիմնական դժուարութիւնը այն է, որ այդ ուսումը երկակողմանի բնութիւն ունի, որ լեզուն ու միտքը իրար հետ կապուած են անբաժան կերպով: Լեզուն ոչինչ է առանց այն իմաստի, որ նա պէտք է արտայայտէ, ուստի և մանկան ուշքը բաժանվում է այդ երկու կողմերը, փոխանակ մէկի վերայ հաստատուելու և միւսը առ նուազ անուշադիր թողնելու: Դժուարութիւնը նորանով աւելի բարդվում է, որ ամենայն միտք հնարաւոր չէ ամենայն կերպ արտայայտել, և

այս հանգամանքն էլ ուսուցման ժամանակ ի հաշիւ պէտք է առնուի։ Բայց քիչ չեն լեզուի և այնպիսի պարագաները որ ամեն տեսակ առարկայի համար նոյն են մնում։ Ղոր օր․ բուն քերականական կանոնները և հոետորական արուեստի պայմանները։ Ահա սոսկ (զուտ) լեզուի ուսման սահմաններն ու բովանդակութիւնն սորա են կազմում։

Հարկաւոր է միշտ յիշել, թէ լեզու ուսուցանելը չի նշանակում մասնակարարել գիտութիւն, ինչպէս որ են պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, բարձր հմտութիւններ և արուեստներ։ Լեզու ուսուցանելը նոյնպէս այն տեսակ դործ չէ, ինչպէս որ է վսեմ՝ կամ բանաստեղծական զգացում զարթեցնել, կամ թէ բարոյական և վեհութեան ոգի ազդել։ Այսպիսի դէպքերում լեզուն լոկ միայն դործիք է։ Երբ որ այս նպատակների համար ենք դործածում լեզուն, մենք իսկապէս սովորեցնում ենք ոչ—լեզու։ Թէպէտ ճշմարիտ է, թէ լեզուի ամենայն դործածութիւն անըզգալի և կողմնակի կերպով դարձեալ նոյն լեզուի ուսում է դառնում, մանաւանդ որ լեզուի կատարելութեան մեծ մասը այդ ճանապարհով է առաջանում։ Սակայն այս ուղղութեամբ ստացած ներդործութիւնը հարկաւոր է ջոկ հանգամանք համարել լեզուի բուն վարժութիւններից։

Միայն լեզուն չէ, որ այսպէս կրկնակի բնութիւն ունի, երբ որ միտքը հրահանգւում է, այն տեղ շատ անգամ է պատահում մի ուսումնական առարկայի երկճղութիւնը։ Գիտութեանց մի քանի մասերին յատուկ է այդ հանգամանքը, որ և շատ անգամ անփոյթ թողնելով հարկաւ հետը պէտք է դործունին աններելի սխալներ։ Մենք անդադար պէտք է յիշենք այն հոգեբանական մեծ իրողութիւնը, թէ մարդկայն հոգին զբոսնում է առ մի և մի ուղիքով և ինչպէս որ մարդիկ իրար մտածութեան առարկաները և արագ արագ անցնել երկու կամ աւելի առարկաների սահմանները, բայց և այնպէս կրթութեան ժամանակ՝ երբ որ զանազան առարկաների տէր պիտի դառնան մանուկները, կամ երբ հարկաւոր է հոգու մէջ բազմաթիւ մանրամասնութիւններ տպաւորել, անհրաժեշտ կարեւոր է մանկան ուշադրութիւնը առ ժամանակ դադարեցուցանել միայն մի նիւթի վերայ։ Հետեալպէս այն առարկաների նկատմամբ որոնք կրկնակի ուղղութիւն են ստանում, ուշադրութիւնը պէտք է անշուշտ առ ժամանակ այդ երկու ուղղութիւններից մէկի վերայ հանգստանայ, փոխանակ երկուսի մէջ տարութեւրդելու։

Լեզուի ուսուցման մեծ մասում կարելի է լիովին իրադործել ջոկ ջոկ ուշադրութեամբ ուսումնասիրելու այս սկզբունքը։ Բայց մի քանի դէպքերում այնպէս թափանցուած են իրար մէջ լեզուն և իմաստները, որ անկարելի է նոցա անջատումը իրարից։ Ամենայն սրախօսութիւն, վեր-

տառութիւն (համառօտ իմաստայից բանաստեղծութիւն), ձեւաւոր նկարագրութիւն, կամ մեր ջան-գիւլումը այնպէս է կազմուած, որ նոցա միջի գաղափարներն ու բառերը հաւասար չափով գործիքներ են՝ վախճանական միտքն ու խորհուրդը արտայայտելու համար: Միւս կողմից շատ անգամ նիւթական գիտութիւնը՝ բառական կամ լեզուաբանական ծանօթութեան տեղ է երեւում. Ի՞նչ է *խառնակ* — այս հարցմունքը կարծես թէ բառական տարակուսութիւնը լուծելու համար է ձեւացած, բայց իսկապէս պահանջում է մի բնական երեւութի մասին տեղեկութիւն:

Լեզուի ուսման յատուկ բնութիւնն իւր կատարեալ էութեամբ երեւում է բոլր լեզուների ուսումնասիրութեան մէջ: Այս տեղ յայտնապէս կատարվում է այն գործողութիւնն, որ մի բառ միւսին հետ կցված է միայն բառային յիշողութեամբ (օտար բառը միանում է խօսած լեզուի բառի հետ): Իսկ մայրենի լեզուի ուսումնասիրութեան ժամանակ *անհայտ* է *նշանակող* ինչ է *բացատրող* հետ: Ուրեմն այդ երկու զէպքերում մտքի մէջ տպաւորելու կամ իւրացնելու օրէնքները նոյն չեն:

Բայց ամենայն դէպքում լեզուի ուսումնասիրութիւնը խիստ մեծ պահանջ է անում հոգեյ կերպընկալ (յիշողական) զօրութիւնից. և ուրեմն այդ ժամանակ չը պէտք է պակասի այն բոլոր պայմաններ, օժանդակութիւնը, որոնցով հաստատվում է մտապահութեան զօրութիւնը (մարմնական թարմութիւն՝ սնունդ և հանգիստ առնելուց յետոյ, ուղեղի աշխատութեան տնտեսութիւն, մտքի կենդրոնացում մի բանի վերայ, կամքի զուարթութիւն, աշխատելու յօժարութիւն, սաստի զգուշաւոր գործածութիւն, անդադար կրկնութիւն): Այն բոլոր կապակցութիւնները, որոնք մարդու հոգու մէջ պէտք է հաստատուին, խիստ բազմաթիւ են: Մի քաղաքակրթեալ լեզուի միայն բառերի գումարը՝ հազարներ են, որոնցից շատերը աւելի քան մէկ նշանակութիւն ունին: Սոցա վերայ աւելանում են համաձայնութիւնների, դարձուածքների կամ նախադասութիւնների յատուկ նշանակութիւններն ևս, որոնք նոյնպէս պահանջում են յիշողութեան նոր նոր ջանքեր:

Մի բառ միւսի հետ կապուելու ժամանակ գործում է հոգու սոսկ լեզուաբանական կամ սոսկ բառական մտապահութեան զօրութիւնը: Այդ գործը դրաւոր լեզուի նկատմամբ կատարվում է աչքի մէջ, իսկ բանաւոր լեզուի վերաբերութեամբ՝ ականջի մէջ, վերջինս օժանդակող է դառնում ձայնը, իսկ աչքին՝ ձեռքը: Միայն բառական յիշողութեան համար՝ այսքան գործարանների վաստակ—շատ բան է: Լեզուի դժուարութիւնը այդ տեղից է ծագում: Այդ միջոցներին հոգին զբաղ-

ուած է լինում ամենաքիչ հրապոյր ունեցող բաներով: մայրենի լեզուի բառերի կցորդութիւնը համապատասխան ուռնաց, ֆրանսիացոց կամ մեռեալ լեզուների բառերի հետ՝ չի զարթեցնում մարդու զգացմանց ամենազրաւիչ շարժումները: այդ տաժանելի ջանքերին չեն օժանդակում զօրեղագոյն և բարձրագոյն հետաքրքրութիւնները, ուստի և ստացածները դժուարաւ են տպւորւում մտքի մէջ:

Բայց լեզուի կատարելութիւնը շատ է արագանում, եթէ անուն տալը իսկոյն և եթէ և անմիջապէս միանում է իրական առարկաների տպւորութեան հետ կամ նոցա նշանակութեանց հետ: Մենք այսպիսի դրութեան մէջ ենք գտնւում մայրենի լեզուն ուսանելիս. այլ է բառը հետ կցել, և այլ է բառը ~~տառալի~~ հետ կապել: Յանկարծակի մեզ հանդիպում է մի առարկայ՝ կրակ, գնտակ կամ կատու, որ իսկոյն գրաւում է մեր ուշքը: Եւ եթէ անմիջապէս հետը լսում ենք նաև նորա անունը, ամենայն արագութեամբ վերջինը ձուլւում է առարկայի հետ և այդպէս պահ է մնում մեր մտքի մէջ: Որքան որ մի առարկայ անակնկալ կերպով է ազդում զարմացումն, այնքան աւելի շուտ տպւորւում է նորա անունը: Եթէ փայլակը, յանկարծակի շշուկը, արագ շարժումը, ճեղքի ձայնը տեղնուտեղն իւր անունով կոչուի, նա հազիւ թէ այնուհետև յիշողութիւնից ջնջուի:

Վեանքի տպւորութեանց հետ անուանց յաջողութեամբ կապակցութիւնը խիստ զօրաւոր նեցուկ է ստանում մի գրգռման արձագանքով, որ իւրաքանչիւր նշանաւոր ազդեցութիւն կրելուց յետոյ՝ մեր մէջ շարունակ մնում է: Հէնց որ մենք գրտից որ և է ներգործութիւն ենք ստանում, ազդ կամ գրգռու ենք առնում, կամ եթէ մեր ուշադրութիւնը հետաքրքրութեամբ դառնում է մի բանի վերայ, մենք ախմայ մի բացականչութիւն ենք արձակում, որպէս զի ելք տանք մեր ներքին յուզման: Մանուկը շատ վաղ է սկսում յայտնել այն բուռն ձգտումը, որ իւր ուշադրութիւնը գրաւող իւրաքանչիւր առարկայի (կրակի կամ կատուի) անունը, աղաղակելով ծանուցանէ, և այս հանգամանքը խիստ օգտում է նորան, որպէս զի աւելի և աւելի լեզուի տէր դառնայ:

Եթէ մի օտար լեզու ենք սովորում այն երկրում, ուր որ նա խօսակցական և դործածական է, այն ժամանակ աւելի զգում ենք այն մեծ տարբերութիւնը, թէ արդեօք նշանակող ձայնը առարկայի հետ է կապւում կամ միայն բառն է կցւում բառի հետ: Ֆրանսիացոց քաղաքում մենք տեսնում ենք իւրաքանչիւր փողոցի անկիւնում բառ գրուած, խանութների ապակիների յետևից՝ ապրանքները իրանց անուններով դասաւորուած: Իսկ եթէ մի անհարթ ճանապարհի վերայ հանրակառքով անցնենք, ամեն մի զգալի ցնցում ստանալուց յետոյ մեր ճանապար-

հորդակիցների բերանից կը լսենք՝ secousse, և անշուշտ բառական է մի այսպիսի բացականչութիւն, որպէս զի անմիջապէս մեր զգացած վիճակի անունը՝ ընդ միշտ անմոռաց պահպանենք. մինչդեռ եթէ բառարանով և տանը սովորէինք secousse և «ցնցում» բառերի կապակցութիւնը, մենք կը ստիպուէինք այդ աշխատութիւնը շատ անգամ կրկնել, մինչև որ կարողանայինք յաջողութիւն ստանալ:

Կարծես թէ մի և նոյն հետեանք պէտք է առաջանար, եթե օտար բառի դիմաց՝ մեր խօսած լեզուի բառը արտասանենք, որովհետև վերջին բառը արտասանելիս՝ ոչ ապաքէն մեր մտքերը ինքնին պէտք է զարթեցնեն բառի իսկական նշանակութիւնը: Այսինքն եթէ secousse բառը մեկնում ենք հայոց «ցնցում» բառով, երևի թէ առաջինը պէտք է միանայ «ցնցում» բառի նշանակութեան հետ, և ուրեմն ֆրանսիացոց բառը ուղղակի այն իսկական վիճակը պէտք է կենդանացնէ մեր մէջ, ինչ որ նա նշանակում է: Բայց ափսոս որ իրականութեան մէջ այդ արդիւնքը շատ դանդաղ և թոյլ կերպով է կատարւում, երբ որ բառը միայն բառի հետ է կցորդւում: Գործը աւելի լաւ է յաջողւում, եթէ չենք բառականանում լոկ միայն ձայնական արտասանութեամբ, այլ եթէ արտասանած բառի հետ փոքր ինչ խորհել ենք տալիս և նորա իսկական նշանակութիւնը, կամ եթէ այնպիսի բացատրութիւններ ենք տալիս, որոնք իսկութիւնը հոգու առաջ կենդանի կերպով պատկերացնում և նկարագրում են. մենք զորօր, կ'ասենք, թէ «secousse — նշանակում է այն ցնցումը կամ հարուածը, որ կառքի մէջ նստած մարդիկ անդադար ստանում են ճանապարհի անհարթութիւնից» և այլն:

Այս մի օրինակը արդէն ցոյց է տալիս, թէ լեզուի ուսման յառաջադիմութիւնը արագացնելու համար՝ որքան կարևոր է նշանակութիւնների հասկանալը. որով ասել ենք ուղղում, թէ ինչքան տեղեկութիւնը միշտ առաջ պէտք է տալ, քան անունների սովորեցնել: Եթէ մենք մի գրուածք ենք կարդում լեզու սովորելու մտքով (մեր գրաբառը, ուսուցիչ, ֆրանսիացոց լեզուն), ապէտք է ուսումնասիրէինք գրուածքի նիւթը. Եղնիկի «Եղծ աղանդոց» կարդալուց առաջ՝ պէտք է լաւ հասկանանք աղանդների վարդապետութիւնները: Սորա առաւելութիւնը այն կը լինի, որ աշակերտը աւելի անշիոթ կերպով կ'ուսումնասիրէ այն անծանօթ բառերն ու լեզուի ձևերը, որոնք գործ են գրուած նիւթի նկարագրութեան համար: Որովհետև եթէ նիւթի գժուարութիւններ կան, այն մասին կարգալն էլ անօգուտ է:

Ահա այս է լեզուների վաղօրօք ուսուցանելու թոյլ կողմը: Մատաղ հասակում թէպէտ յիշողութեան թարմութիւնն ու զօրութիւնը մեծ է, սակայն բարձր ծանօթութիւններ ձեռք բերելու համար պատշաճաւոր

ըմբռնողական կարողութիւնը՝ տակաւին չէ զարգացած այդ ժամանակ, իսկ եթէ աշակերտը լեզու է սովորում դեռ ևս առարկաները լաւ չը հասկացած, ամենալաւ յիշողութիւնն էլ չի օգնի, որպէս զի ցանաժը արմատ բռնէ։ Շատ անգամ դժուարութիւնները անշմարեւի են լինում և ուսման խախուտ լինիլը ծածուկ է մնում, որովհետեւ նորագոյն մանկավարժական եղանակներով ուսուցիչները սովորեւ են ակորթելի ձեւերով պատմել, ամեն բանի մէջ և ամեն ժամանակ օգնել և օժանդակ լինել։ Սակայն որովհետեւ ցանկալի է, որ մի օտար լեզուի արտասանութիւնը վաղ սկսուի, որով փոքր ինչ լեզուի ծանօթութիւնն էլ հարկաւոր կը լինի, ապա ուրեմն կարելի է այդ ուսումը մանկութեան ժամանակ ձեռնարկել, բայց այն չափով միայն, որքան որ մանուկը «բռնէ» ծանօթութիւններ ունի, և ոչ աւելի։ դիտնական տեղեկութիւնները պէտք է մայրենի լեզուով մատակարարուին, իսկ օտար լեզուները այդ տեղեկութեանց չափով պէտք է առաջանան։

Մենք կը տեսնենք, թէ մայրենի լեզուի մէջ բաւական չափով պատահում են լեզուական ուսման և իրական տեղեկութեանց ուսման կապակցութեան անխուսափելի վտանգները, թէպէտ մասամբ մեղմացած. բայց կարիք չը կայ, որ այդքանի վերայ նոր վնասներ ևս աւելանան օտար լեզուների ուսման պատճառով*)։ Այս տեղ դժուար չի լինի միշտ իրական ծանօթութիւնը առաջ տանել զուտ լեզուական ուսումից։

Անօգուտ չէ ընդհանրապէս դադարիւր կազմել, թէ որոնք են բուն լեզուական խնդիրները, այսինքն բառը բառի հետ կցորդութիւնը առանց նոցա իմաստի վերայ կանգ առնելու։ Թէպէտ խօսելու կարողութիւնը մեծաւ մասամբ կախուած է բառը համապատասխան իրի, վիճակների կամ նոցա նշանակութիւնների հետ կապակցելուց, բայց և այնպէս քիչ չեն և այնպիսի դէպքեր, ուր որ սոսկ բառը բառի հետ է շղթայվում։ Վերառնենք զոր օր. քերականութեան մանրամասնութիւնները, հոլովները և խոնարհումները, և առհասարակ այդ ճիւղին վերաբերեալ կանոնների ու

(*) Թէ ինչպէս պէտք է ուսուցանուի մեր դպրոցներում ուսուցէն լեզուն, այս մասին մենք արդէն հրատարակած ունինք առանձին դասագիրք եւ մանրամասն բացատրութիւն։ Ով որ հետաքրքրվում է օտար լեզուի դասատուութեան խնդրով, նա շատ օգտուէտ համեմատութիւններ կարող է անել, եթէ կարդայ Буслаевъ-ի յօդուածը նոյն սուրիակայի մասին «Пантеонъ Литературы» ամսագրի՝ անցեալ տարուայ վերջին համարներում։

սահմանների տախտակները, Այսպէս էլ նախադասութեանց այն ձևերը, որոնք որ մանկական լեզուի արտայայտութիւններ են կազմում, և աւելի զարգացած արուեստական ձևերը, որ բարձր հասակում գրեթէ մեքենական վարժութեամբ ենք գործածում, են լոկ միայն բառական զուգորդութիւններ: Նոյնը պէտք է ասենք և այն ասացուածների մասին, որ մենք մեր մտքում տպաւորում ենք դեռ ևս այն հասակում, երբ որ նոցա իսկական նշանակութիւնը հասկանալու համար հոգս չենք քաշում և անփոյթ ենք. այդպէս են մանական. այն դարձուածքները, որոնք մեզ համար արժէք ունին և մեր յիշողութեան մէջ դրոշմւում են միայն իրանց բառական քաղցրաձայնութեան կամ սուր բառախաղի պատճառով: Այն, ինչ որ մենք սովորում ենք արտայայտել, մեր յիշողութեան մէջ հաստատւում է մասամբ իրի ներքին կապերով, մասամբ գործադրած բառերի կարգով (վերջին դէպքում բառերն են շղթայանում և ոչ իմաստները): Բացի դորանից, նոյն իսկ լեզուական նոյնանիշները մեծ մասով իրար հետ կապւում և խումբեր են կազմում մեր բառական յիշողութեամբ. և այս երեւում է ոչ միայն անունների նկատմամբ, այլ մի և նոյն միտք արտայայտելու համար ձևացած՝ նոյնանիշ դարձուածքների և պէսպէս արտայայտութեան եղանակների վերայ: Նմանապէս այս կարգին է պատկանում մի օտար լեզուի ուսման այն մասը, որը որ այդ լեզուի անուանց հետ մայրենի լեզուի համանիշների կցորդութեամբ է կազմւում: Իսկ լեզուների ուսմանց ծայրագոյն սահմանն է, երբ որ լեզուագիտութիւնը՝ բարձր ուսումնական նպատակներով՝ հետախուզութիւններ է անում:

Այսքան բազմաթիւ զուտ բառական զուգորդութիւնները տաժանելի աշխատութիւն են կազմում, և գուցէ միայն դիպուածով երբեմնակի ախորժելի լինին: Ո՞ւր համար զուարճալի է եղել զարտուղի բայերը և նոցա անկանոնութիւնները անգիր սերտելու: Ինչպէս դիտութեանց ամենայն չոր ու ցամաք բաժինները, սա էլ պահանջում է մեծամեծ արուեստական նպաստներ գործին փոքր ինչ յաջող ընթացք տալու համար. այդ ժամանակ մարդու ամենաբարձր կերպնկալ զօրութիւնը պիտի շարժուի, բայց այնպիսի աշխատութեամբ, որ չէ քաղցր և ոչ էլ սէր է ազդում:

Երբ ուսումնասիրելու տարերքը բազմաթիւ են և գրաւիչ դառնալու յատկութիւն չունին, անշուշտ հարկաւոր է՝ ուսման ոյժերը տնտեսելու համար՝ լաւագոյն համարուած սկզբունքներով վարուել: Ամբողջ աշխատութիւնը պէտք է՝ իւրաքանչիւր օրուայ համեմատ՝ յաւաստ քաջիկերի որոհուի. կարեւոր ժամանակը, ջանքը, ուշադրութիւնը պէտք է այդ գործին նուիրուի օրուայ այն վայրկեան, երբ որ յիշողական զօրութիւնը աւելի

Եւրոփէ (առաւօտեան) հանգիստ առնելուց և ոյժերը վերանորոգելուց յետոյ, և ոչ թէ մի քանի դասերից և առ հասարակ յոգնելուց յետոյ): Սերտելու դասը պէտք է ուսուցչի առաջ խնամով կրկնուի և նորա հաւանութիւնը ստանայ: Վանխաւ սովորած դասերը քաջանայի և քաջանայի պէտք է վերադառնալ քննութեան ենթարկուին. աւելի թոյլերը և փոքրիկները միշտ պէտք է խրատուին և ասլուրուին: Միայն այսպէս կը յաղթուի այն չոր ու ցամաք դասը, որ գծուարակիր է թուում մանուկին և որ արդարեւ լիքն է անհրապոյր մանրամասնութիւններով:

Մասնաւորապէս բառեր սովորելու խնդրին գալով, ուսուցիչը անօգուտ չը պէտք է համարէ մի քանի օժանդակ հնարներ, որոնք դիւրացնում են ուսումը: Խօսելու ժամանակ նորա արտասանութիւնը պէտք է լինի պարզ, որոշ և մինչև անդամ ակորժ. տպագրած կամ գրած թղթի մէջ տառերը պէտք է լինին զգալի և լաւ վերծանելի, իսկ աղիւսակները՝ տախտակները, ցանկերը՝ համաչափութեամբ դասաւորած: Ո՛չ նուազ օգտաւէտ է, որ նշանաւոր աղիւսակները, հոլովման և խոնարհման տախտակները, բառերի ցուցակները՝ զդուշութեամբ և բաղմիցս արտագրուին: Ուշադրութիւնը լարելու համար դա լաւ միջոց է, եթէ առ հասարակ ընդօրինակութեան արուեստը փոքր ինչ հաստատուել է և այլ ևս մեքենայական ձևով չի կատարվում:

Բառական յիշողութեան համար ուրիշ միջոցներ էլ կան: Յայտնի է, որ լեզուի մանրամասնութեանց բեռը թեթեւանում է, եթէ իրար հետ կապակցելու բառերի մէջ որ և է նմանութիւն կարելի է ցոյց տալ («բարի» «բարք» «բարոյականութիւն» կամ զանազան լեզուների նոյնարմատ բառեր՝ արի, արի—орко, օչка, դիք—deus, տիւ—день): Այսպիսի նմանութիւնները երբեմն յայտնի երևում են, միւսները մասնաւոր փոփոխութիւններից յետոյ հաւանական են դառնում: Այս աւելի լեզուաբանական օժանդակութիւն էր:

Իսկական յիշողական արուեստը այլ նպաստներով է հաստատվում: Հին ժամանակներից յայտնի է*), թէ ոտանաւորի ձեով դասաւորած բառերը աւելի լաւ են տպաւորվում մտքի մէջ, քան խառն ի խուռն կուտակուած: Զոր օր. փոխանակ խառն կերպով շարելու ութերորդ և իններորդ հոլովման տակ գնացող բառերը, նոցա կարելի է մի այսպիսի ձև տալ.

Ուրիշներ, տարր,
ոսկր, համր,

(*) Այլոց շնորհէ բանս տաղի,

Զի եւ այնու միտքն յաւնի:

աստղ՝ աղբիւր,
կայսր՝ ալիւր:

Իննէրորդ՝ անուանք՝
Փիլիպպոս, Սահակ,
Գայիլէա, Հռովմ—Հայկ,
և Տրդատ, Տիբերի,
Տիբերի,
Հեղինէ, Յովսէփ, Յակոբ,
Եսայի, Կրեատէ, Մեսրոպ:

Երբէն այդքանով էլ բաւական յիշողական ոյժ կը խնայուի: Նոյնպէս արդինաւոր ներգործութիւն կունենայ, եթէ բառերից կաղմուի մի իմաստ ունեցող նախադասութիւն: Իսկ աւելի լաւագոյն է, եթէ իմաստը որ և է կողմից հետաքրքրական ևս է: Զոր օր. նոյնաշան ա, վա, երկ-ը, արտաքին, պարտաւորութիւն, աստուծոյ բառերից կարող է կարճ ասութիւն ձևանալ, ուր այդ բառերից իւրաքանչիւրը համապատասխան բացատրութիւն կը ստանայ՝ և որոշ միւսներէից: Մանուկներին զուարճութիւն տալու համար և ուսման տաժանելի աշխատութիւնը մասամբ իւրիք թեթեւացնելու համար՝ Շնորհալին շատ անգամ գործ է ածել յիշողական այդ հնարը:

ԱՅԲՆ առաջին ըզքեզ, տղայ,
Հանէ յիմաստն դերակայ,
Երրորդութեանն մերձակայ
Լինիս երիւք ստեղամբք նորա:

Այբուբենական կարգով դասաւորութեամբ բառերի շարքը հեշտ է պահ-վում մտքի մէջ. փոխանակ առելու՝ սեռական խնդրով նախադրութիւններ են ընդ, առ, զընդ, վասն, յետ, առանց, պէտ, օրինակ, աւելի լաւ է այսպէս դասաւորել նոյն բառերը (ա, զ, ը, յ, պ, վ).

առ — առանց,
զօրէն — օրինակ,
ընդ,
յետ,
պէս,
վասն:

Այսպէս էլ մեր հին այբ — չէ — ճէ — ռն — ամենագեղեցիկ հնար է հայկական թուանշանները սովորելու համար.

ա չ ճ ռ — մի միւսուր, մի տասնուոր, մի հարիւրաւոր, մի հազարաւոր.
բ յ լ — 2 » 2 » 2 » 2 »
է լ յ լ — 3 » 3 » 3 » 3 »

և այլն:

Որպէս զի մի բառ միւսի հետ յիշողութեան մէջ պինդ կապուելի հարկաւոր է մի առ ժամանակ ուշադրութիւնը միմիայն այդ երկու բառերի վերայ հանգստացնել: Այս նպատակին կարելի է զանազան ճանապարհներով հասնել:

Բառարանի մէջ բառեր փնտռելը ամէնից աւելի սովորական եղանակն է՝ ուշադրութիւնը զատ զատ բառերի վերայ դարձնելու համար: Մատաղ հասակի առողջ յիշողութեան համար գրեթէ միշտ բաւական է դառնում միայն մի անգամ բառգիրք բանալը, ենթադրելով թէ բառը շատ շուտ կրկին պատահում է: Մի ուրիշ եղանակը այն է, որ ուսուցիչը մի նախադասութիւն թարգմանելիս՝ բոլոր բառերը մեծ զգուշութեամբ և որոշակի արտասանէ և ուրեմն ուշադրութիւնը հարկաւոր տեղերում լաւ կենդրոնացնէ: Աւելի լաւագոյն են այնպիսի վարժութիւններ, որոնցից իւրաքանչիւրը միայն երկու կամ երեք նոր բառ է ամփոփում, և ոչ աւելի:

Մեղանում սովորութիւն է՝ լեզուի ուսուցումը աւելի աշխատութիւն դարձնել, ուր նա բառգրքի օգնութեամբ պէտք է փորձէ թարգմանելու դասի նշանակութիւնը գտնել, և ապա թէ, ուսուցչին համար տալու ժամանակ, ուղղէ և աւելի լաւ տպւոյնը մտքի մէջ: Մի բանաւոր պատճառ չը կայ, որ արդելուի դորա հետ ի միասին և միւս եղանակի գործածութիւնը, այն է, որ նախ և առաջ նախադասութիւնը մի հատուած լիովին բացատրէ և քաջալերէ աշակերտին, որ նա հետեւեալ օրը վերստին թարգմանէ յիշողքար, կամ դուցէ և բառգրքի օգնութեամբ, եթէ մի մասնաւոր բան մոռացած լինի: Դասի ամբողջութիւնը կարելի է երկու մասի բաժանել. մէկը պէտք է պատրաստել այդ կերպով, իսկ միւս մասը՝ անցնել հին եղանակով: Երկրաչափութիւնը և առհասարակ գիտութիւնները նախապատմելով ենք ուսուցանում, և իրաւամբ, բայց սոսկ յիշողական դասերումն էլ այդ ձևը անօգուտ է:

Վերի ասածները նշանակութիւն ունին ամէն տեսակ լեզուների համար, ի նկատի առնելով աւելի նոցա ընդհանուր հանգամանքները: Այժմ մասնաւորները խնդիրը մայրենի լեզուի վերաբերութեամբ:

Մայրենի լեզուի ուսման ամէն աստիճաններում միանում են սոսկ բառական վարժութիւնները՝ իրագիտական տեղեկութիւններ հաղորդելու հետ: Այս բանից ամէնից աւելի զերծ է մնում քերականութեան ուսումը, որը որ հէնց այս պատճառով էլ չենք կարողանայ շատ վաղ ուսուցանել:

Այն մանուկը, որ զանազան առարկաների ծանօթութիւն է ստանում, շատ հեշտ կերպով է սովորում անունները, որովհետև նորա մտքի մէջ արա-

գութեամբ զուգորդվում են իրն ու իրի անուանական ձայնը, եթէ առարկան լիովին ըմբռնելի է եղել և միւս առարկաներից մտքի մէջ որոշուել է նորա անունը շատ դիւրին կերպով է տպաւորվում: Որքան որ այն առարկան հետաքրքրական է, որքան որ գրաւում ու լարում է մանկան ուշքը, այնքան նորա անունը աւելի եռանդով պահվում է մտքի մէջ: Մարդս իւր ամբողջ կեանքի ընթացքում անդադար աշխատում է իմանալ այն անձինքների, երևոյթների, վայրերի, հանգամանքների, վիճակների անունները, որոնք որ գրաւում են նորա ուշքն ու միտքը: Իսկ եթէ շատ թոյլ կերպով է հրապուրում մեզ մի առարկայ, կամ եթէ դա այնքան նշմարելի չէ, միւս առարկաների միջից լաւ չի որոշվում, մեզ էլ չի հետաքրքրում ոչ դա ինքը և ոչ դորա անունը: Ուրեմն ինչ բան որ անուանել տալ ենք ուզում, բաւական չէ, որ սոսկ անունը հարկաւոր է, այլ պէտք է աշխատենք, որ համապատասխան իրը նախ հարկաւոր հասկանալի գործէ:

Քանի որ աւելի խորը քննենք լեզուի սկզբնական ուսման հոլթիւնը, մենք միշտ կը տեսնենք, թէ դա իսկապէս է նոյն իրադիտական ուսումնի տեղեկութիւններ աւանդելու ուսումնի բայց աւելի դժուարութիւններով բարդուած: Մանուկը շատ շուտ հասնում է այն վիճակին, ուր հարկադրվում է կապով խօսակցութիւններ հասկանալ, որոնցից շատ մասը տակաւին անշնանակ բաներ են նորա համար: Իսկ որպէս զի և այդպիսի անշնան բառերը ըմբռնելի կացուցանենք, մենք պէտք է ամէնից առաջ մանկան զգայութիւնների մէջ տպաւորենք այն առարկաները, որոնք մինչև այսօր իսպառ անձանօթ են մնացել նորան: Մենք պէտք է մի իրադիտական դաս տանք և նոյնը լրացնենք մի լեզուադիտական դասով, որոնցից առաջինը անշուշտ աւելի դժուար է, քան երկրորդը: Եւ յիշուի, եթէ առաջինը կատարեալ արդեամբ պսակուի, երկրորդը գրեթէ ամենաշնչին աշխատութեամբ կը վերջանայ: Թող ուսուցիչը ամենայն վարպետութեամբ յաղթէ իրադիտական ուսման դժուարութիւնները, այն ժամանակ հարկաւորութիւն չի ունենայ, որ անունները հաստատ կերպով սովորեցնելու մտքը՝ արտաքոյ կարգի ջանքեր թափէ կամ արուեստական միջոցներ հնարէ: Մտաղ հասակի մէջ նոր արթնած ընդունակութիւնները՝ աւելի կորովութեամբ անուններ են սովորում, եթէ իրերը արդէն հասկանալի են դարձել, քան կարողանում են նոյն իսկ դաղափարներ կաղմել. իսկական դժուարութիւնը վերջիններն են կաղմում:

Ուրեմն լեզուի ուսուցման յաջողութեան խնդիրը բաց է բաց կախում ունի իրադնական դասերի յաջող պայմաններից կամ սկզբնական տեղեկութիւններ հաղորդելու եղանակից: Առաջին հոգսը այն պէտք է լինի, որ թէ խօսած լեզուն և թէ գրքի լեզուն յարմարութիւն ունենան, առանց մեծ աշխատանքի, այնպիսի առարկաներով զբաղեցնել մանկան միտ-

քը՝ որոնք սովորելու և բացատրելու արժանի բաներ են։ Յայտնի է, որ մանուկին մի իրողութեան մասին ծանօթութիւն տալու համար՝ ամենալաւ միջոցը այն է, որ այդ բանը նորան պատահի իրականապէս, զոր օր հէնց որ նա Արուսեակը տեսնէ՝ անմիջապէս այդ առթիւ էլ մի տեղեկութիւն ստանայ։ Բայց ուսման հանգամանքները այլապէս են կարգաւորուում։ այն տեղ բանաւոր կերպով պատմելիս և դրբեր կարգալիս այնպիսի առարկաների մասին խօսք է լինում, որոնք իսկութեամբ չեն ցոյց տրվում և շատ անգամ անկարելի ևս է ցոյց տալ։ Ահա բառեր բացատրելու ծանր պաշտոն *):

Այսպիսի հատուկտոր իրադիտական ծանօթութիւններ ստանալու ժամանակ՝ մանկան բնական յիշողութիւնը կարող է հետզհետէ այնպէս տիրանալ լեզուին, որ երբեմն բնաւ չըմբռնէ բառերի իմաստը։ Բառերի համար յիշողութիւնը աւելի առաջ է զօրանում, քան վերացական դադափարներ կազմելու կարողութիւնը, ուստի և մեր մտքի մէջ կանխապէս շատ բան է տեղաւորվում, որոնց իմաստը տակաւին լաւ չենք ըմբռնել։ Մինչև իսկ հասակաւորները, եթէ լաւ յիշողութիւն ունին՝ բառերի համար, այնպիսի բաներ են մտքի մէջ պահում, որոնց համար որ աւելի հարկաւոր էր ներքին իմաստի ըմբռնումն, բանաւոր որոճումն, ապացոյցի հասողութիւն, բայց նոքա այդ բոլորի պէտք չեն զգում։ նոքա զոր օր, երկրաչափական խնդիրը սովորած կարգով լուծում են, բայց բանի զօրութիւնը չեն իմանում։ նոքա դրբեր են կարգում, իմաստի կէսը քամուն տալով։

Մանկական հասակում պէտք է օգուտ քաղել մտքի այդ բառական զօրութիւնից, որպէս զի կանխաւ տպաւորուին այնպիսի ստացումներ, որոնք հասուն ժամանակ դժուարաւ են ձեռք բերվում։ Այն սկզբունքները, կանոնները, վարդապետութիւնները, բանաձևերը, սահմանները, որոնք խիստ կարեւոր են համարվում յիշողութեան մէջ անկորուստ դրոշմելու համար, կարելի է փոքր ինչ առաջ աւանդել, քան նոցա իմաստը հնար լինի կատարելապէս ըմբռնել տալ։ Բայց ի հարկէ այս ընդունակութիւնը ի չար չըպէտք է գործածուի։ Նախ և առաջ ինքը յիշողութիւնը կը յամառի և ոչինչ չի ընդունի, ինչ որ մտքի համար ոչ մի հրապոյր չի ունեցել։ գրաւիչ պէտք է

(*) Իրազննական դասերի ժամանակ պատահող բառերի բացատրութիւնները՝ ուսուցչի աշխատութեանց մեծ մասն է կազմում, եւ արժէ որ նա քաջ ծանօթ լինի այն ամենալաւ եղանակների հետ, որոնցով որ նա արդիւնաւոր կերպով կարող է առաջնորդուիլ։ Այդ տեղ կրկնվում են դարձեալ իրազննական դասերի կանոնները, բայց ի հարկէ յատուկ կերպով։ Ինչ որ այժմ ընդհանրապէս կասուի, յաւելուածի մէջ ի մի ամփոփուած կը յիշեցնենք մի քանի կարգի օրինակներով, ուր կը տեսնենք եւ այն մասը զգուշութիւնները, որոնք հարկաւոր են իրազննական դասերը եւ լեզու աւանդելու ժամանակ դորձ դնել։

լինի կամ բառերի ձևը, դարձուածքը, կամ բովանդակութիւնը, մի խօսքով մի զգացմունք պէտք է շարժուի, ապա թէ ոչ անօգուտ է կատարեալ կերպով հասկացնելուց առաջ՝ մի բան աւանդել յիշողութեան: Կարելի է մի ուսումնական բանաձև արտայայտել փոքր ինչ ճոռոմ և վերամբարձ բառերով, որոնք ձայնական տպաւորութիւն կը գործեն, թէպէտ և անկատար կը լինի նոցա իմաստի ըմբռնումը: Եթէ առարկան զգացմունք և հաճոյք զարթեցնէ, այն ժամանակ իմաստի թոյլ աղօտը ևս բաւական կը լինի, որ ամրացնէ անհասկացած ամբողջութիւնը մտքի մէջ:

Զգալի հակադրութիւնները դիւրաւ տպաւորւում են յիշողութեան մէջ առաջ, քան իրանց իմաստով լիովին պարզուելու: «Գիծն է երկարութիւն առանց լայնութեան» նախադասութիւնը շատ մոլթն է իւր իմաստով: Բայց յիշողութիւնը չի դժուարանում պահել: Այսպէս էլ «բոլոր հեղուկները ձգտում են գտնել իրանց մակերևութի զուգակշռութիւնը» և կտրճ ասացողած է և կենդանի նկարագիր է, ուստի և միայն յիշողական զօրութեամբ՝ ընդհանուր մտաւոր պաշարի մէջ մնալը կը գտնէ: Յաճախել լսած առակաւոր խօսքերը աւելի առաջ են տպաւորւում մեր մտքի մէջ, քան կարողանում ենք նոցա բուն իմաստը որոճալ: Մի խօսքով մանկան ոգին կարողանում է ժամանակից առաջ մասամբ ըմբռնել այնպիսի խօսքեր, որոնք իրանց հրաշալի ազդեցութեամբ յետոյ դրուում են նորան միշտ արթուն լինել, որպէս զի լաւ դիտէ այն յաջողակ դէպքերը, երբ որ նոյն խօսքերը կրկին գործ դրուած կը լսէ: Բայց իրանց բուն նշանակութեամբ առաջուանից աւելի պարզուած և զգալի դարձած: Մանկը կարող է մի առ ժամանակ ծանօթ լինել «լոյս» բառի հետ, առաջ քան նորա նշանակութիւնը ստուգիւ իմանալու: Այնուհետեւ նա իւր մտածողութեան տալիս է մի կատարեալ մակածական ուղղութիւն, մինչև որ իրան շրջապատող հանգամանքներից և դէպքերից վերջապէս եզրակացնում է բառի իսկական նշանակութիւնը: Առաջ նա կիսատ կերպով և վայրիվերոյ է ըմբռնում «բոլորակ», «ծանր», «տաքութիւն», «շարժում» բառերի նշանակութիւնը, բայց յետոյ վարժւում է այդ գաղափարները ամենայն ճշգրտութեամբ ընդհանրացնել, որպէս մի մտածող տրամաբան:

ԿԱՐՍԻ ՎԻՃԱԿԻ ՀՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

(Շարահանութիւն):

« Զի լինիցին նոքա (քորինք) ձեզ կնւ ի նշտ-
նակ հանապազօրգ, զի յորժամ հարցանիցէ
ցքեզ առ վաղիւ որդին քո եւ ասիցէ,
ղինչ են քորինքս այսորիկ ձեզ, պատմեցես
դու որդւոյն քում՝ եւ ասիցես »:

Յետոյ. Գ. Գ. 6.

Ա Ն Ի:

Ա. Տեղադրութիւն Անոյ.

Անին Այրարատ նահանգի Շիրակ գաւառի մէջ է, Ախուրեան
գետի աջ ափին: Անուոյ հարաւ արեւելքում՝ երևում է վիթ-
խարի Արագած լեռան, իսկ հիւսիս արեւմուտքից՝ Արջոյառիճ
կամ Ալտօա. հիւսիս արեւելքում եւ հարաւ արեւմուտքում
երևում են փոքրիկ անանուէն բարձրութիւններ: Անին հարա-
ւելոյ ունի Ախուրեան գետը, արեւմուտքից՝ Ծաղկոցաձորը՝ իսկ
արեւելքից՝ Գայլոյ կամ գլիձորը: Թէ՛ Ախուրեան, թէ՛ Ծաղկոցա-
ձորու թէ՛ Գայլոյ ձորը եղբրաւորում են քաղաքը անգնդա-
խոր ձորերի համարեա սեպացած ժայռերով, ուստի եւ անմատ-
չելի են կացնում քաղաքը, որ անպատուաբ է հիւսիսային
կողմից, եւ այս կողմից էլ կրկին պարիսպները եւ երբեմն ջրա-
ւից խրամառը (պարկէնքոս) անմատչելի են դարձնում քաղա-
քը: Պարիսպները բարձրաբերձ աշտարակներով հիւսիսային
կողմ պատելով եւ արեւելքից արեւմուտք ձգուելով մի կողմից
Գլիձորի բաշով երկարելով վերջանում են Ախուրեանի ափին,
իսկ միւս կողմից Ծաղկոցաձորի բաշով երկարելով: Հասնում են
արքունի ապարանքին, որ Ծաղկոցաձորի վերայ է նայում: Անին
իրան շրջապատող գետով եւ վտակներով մի թերակղզի է, որ

հարաւ արեւմուտքում բարձրանալով հրուանդան է կազմում իսկ այս հրուանդանն էլ Անույ միջնաբերդն է: Մազկոցաձորի և Ախուրեանի մինչև մի փոքրիկ գ. Ժուլարակոխ և անմատչելի բարձրութիւն կայ՝ որ այժմ Արդ-դալառի է կոչւում, հաւանական է հնումն կոռոսնապատ լինի եղած:

Անին ըստ Ալիշանի 1500 չափ բարձրութեան վերայ է պարիզի միջօր. 41⁰ — 14¹ և հիւսիսային լայնութեան 40⁰ — 31¹ աստիճանների տակ. իսկ ըստ Կովալեւսկոյ և մարկովի՝ 5000՝ ոտնաչափ բարձրութեան վերայ *):

Բ. Անույ հանրապետութիւն:

Շիրակայ Անին մեր պատմութեան մէջ յիշվում է Վահանեանց պատերազմների ժամանակ հինգերորդ դարում**) որպէս տեղի, ուր ուրացեալ նախարարները վախենալով Վահան Մամիկոնեանից՝ Ատրվշնասոյ Մարզպանի հետ պատասպարւում են. մինչև մարզպանական Դուռն քաղաք հասնելը: Այդ ժամանակ Անին եղել է մի ամրոց. Անին մինչև Բ. դարը, Բագրատունի Աշոտ մտակերը անյայտ մնալով, անցնում է Կամսարականներից Արաբացւոց ձեռքը իսկ արաբացւոց ձեռքից էլ Աշոտ մտակերին, որ նորոգում է. իսկ Ժ. դ. դարում՝ 961 թուին Աշոտ Գ. ողորմած Անիում. թագաւոր օծուելով, Անին Բագրատունեաց մայրաքաղաք է դարձնում:

Գ. Անին տէրութիւն:

Սկզբում Շիրակ և Արշարունիք (Արկուռի և Նախիջևանի կազմում) կամսարական Նախարարութեան էին պատկանում. Արաբացիք ամբողջ Հայաստանի հետ Շիրակին էլ տիրեցին. Բ. դարում Բագրատունի Աշոտ մտակերը առաւ Անին, այնուհետև Աշոտ Գ. ողորմած. Ժ. դ. դարում՝ դարձրեց Բագրատունի հարստութեան մայրաքաղաք: Այսպէս ուրեմն Շիրակի իշխան-

(*) На горахъ Араратскихъ. Москва 1889. երես 235.

(**) На горахъ Араратскихъ երես 234.

ներն էին 1, Կամսարականը, 2, Արաբացիք, 3, Բագրատունիք: 81-3 տարի միայն Անին Բագրատունի թագաւորների մայրաքաղաքի պաշտօն կատարեց և այդ կարճ ժամանակում այնպէս ճոխացաւ՝ փարթամացաւ, որ ոչ միայն սահմանակից այլ և շատ հեռաւոր երկրներում հռչակ ստացաւ: Բագրատունի հարստութեան այս կարճ ժամանակի տիրապետութիւնը յայտնի չէ ինչ միջոցով և ինչպէս Անին այնպէս բաղմամարդ դարձրեց, որ յառակս էր ասել, «Անին շէն՝ աշխարհ աւեր. Անին աւեր՝ աշխարհ շէն», իսկ եկեղեցիների շատութիւնն և հոյակապ շինութիւնների բազմութիւնը ասլշեցնում են մարդու. յառակս էր ասել, «Հագար և մի եկեղեցի Անույ:»:

Անույ այս ճոխութիւնն ու փարթամութիւնը բնական էր որ պիտի գրգռէր հարեան աղգերի նախանձը, ուստի և, եթէ մի կողմ թողնենք Կարսի Բագրատունի հարստութեան մի ճիւղի ոտնձգութիւնները, առաջին նախանձորդ հանդիսացան յոյները, որ տեսնելով թէ զէնքով չեն կարողանում նուաճել Անին, իրանց յատուկ խարդախութեամբ 1042—4 թուերին Անույ Գագիկ Գ. թագաւորին խաբելով Կ. Պօլիս տարան և այսպէս տիրանենք հայ իշխանների և յատկապէս վեստ Սարգսի ձեռնտուութեամբ տիրեցին Անին: Յոյները երկար չըկարողացան տիրել Անին. նոցա տիրապետութիւնը միայն 21 տարի տևեց, և կառավարում էին երկիրը իրանց կուսակալների ձեռքով՝ որ կայսեր տեղակալ էր կոչւում (կառապան): 1064 թուին Արփ—Արաւան Սկիւթացի սելճուք զօրքերով յոյներից առաւ Անին մեծամեծ կստորածներով ու աւերմունքներով: 1072 թուին Դուռնայ ոստիկանը Ապուլսուար կամ Շաաւր Ալի —Ասլանից Անին գնեց և յանձնեց իւր մանկահասակ Մանուչէ որդուն: Մանուչէ և իւր որդիք Մանուչեան կամ Շէտատեան կոչմամբ ասիւս տիրոջոսով 127 տարու չափ տիրեցին Անին, և գտնվում էին Պարսից կամ Արաբացւոց բարձրագոյն իշխանութեան տակ:

Շէտատեանց օրով Անին դարձեալ բարգաւաճ գրութեան մէջ էր. որովհետև Մանուչէ մօր կողմից Բագրատունեաց թոռն

լինելով և Բագրատունի կին առնելով՝ իբրև կէս հայ հայոց խնամքով էր կառավարում: Շէտառեանց վերջին իշխանը Քէյ — Սուլթան էր կոչվում (1198 թ):

Զաքարիա սպասալարը 1199 թուին Քէյ — Սուլթանից Անին առաւ և որդւոյ որդի ժառանգեց մինչև 1342 թիւը: Զաքարեանք տիրում էին Անին Պարսից բարձրագոյն իշխանութեան տակ, և որովհետև Զաքարեանց իշխանութեան կենդրոնը Լօռին էր, ուստի և Անին կառավարում էին իրանցից նշանակուած մի իշխանի ձեռքով որ Պապըն էր կոչվում:

Անին վերջնական հարուածը 1386 թուին տուեց Լէնկ — Թէմուր, իսկ բոլորովին ամայանալու պատճառներն եղան երկրաշարժը, սովը, տապաւանութիւնները և սրածութիւնը: Անւոյ գաղթականները աշխարհի ամեն կողմ՝ Եւրոպայի և շէնքրին իրանց գաղթավայրերը, արգարացնելով առածը «Անին աւեր՝ աշխարհ շէն»․ Վրաստանի, Ասորախանի, Խրիմի, Լեհաստանի և այլն հայերը Անւոյ գաղթականք են համարվում:

Ինչպէս Անւոյ սկզբնաւորութիւնը, նոյնպէս և վերջնական ամայութիւնը անյայտութեան մէջ է: Անին դարերով երբեմն Պարսից և երբեմն Տաճկաց իշխանութեան տակ էր, ոչ այնքան ժամանակը, որքան մտրոց ոչ շահաւէր և աւերիչ ձեռքերն Անւոյ աւերակներն սպառման միջոց էին հանգիստացել, քանդելով քարերը և վաճառելով: 1877 թուից սկսեալ ռուսներն առնելով Անին Տաճիկներից արգելք դրին այդ նուաստացուցիչ վաճառականութեան: Անիում, ուր միայն տաս և երեք տարի առաջ աւազակներ էին բնակում և քրդերն ու թուրքերը քարերը քանդելով ի վաճառ էին հանում՝ Կարս և այլ տեղեր, այժմ շնորհիւ ռուս բարեկարգ տերութեան հայ վարդապետ է բնակում և մօտ հինգ հարիւր տարի լռած առտուածային ալիւսն նորից հնչեցնում է Աստուծոյ տաճարի կամարների տակ: Այն տեղ, ուր աւազակների երկիւղից ոչ ոք չէր համարձակում ոտք կոխել, եթէ չունէր հետը բաղմութիւն և պահապաններ, այժմ՝ խաղաղ երկրագործն ու խաշնարածն իրանց հովուական և մշակական երգերն հնչեցնելով հանգիստ օր են

անցկացնում. և ճանապարհորդը կամ այցելուն պատասխարուելով հայ վարդապետի յարկի տակ՝ աներկիւղ շրջում է աւերակների մէջ:

— Բազմաառունի հարստութիւնից յետոյ Անիին տիրեցին. Ա. Յոյները 1042—1064 թ. Բ, Ալի—Արսլան 1064—1072. Գ, Մանուչեանը կամ Շէտատեանը 1072—1199. Դ, Զաքարեանը 1199—1342 և, Լէնկ-թէմուր, երրեմն պարսիկներ, Տաճիկներ 1342—1877. և Զ, Ռուսը 1877 - մինչև այսօր:

ԱՆԻՈՅ ՆՇԱՆԱԻՈՐ ՀՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա. Պարիսպ.

Ներքին կամ վտրք պարիսպը բրգերն ու մի քանի եկեղեցիներ շինեց Աշոտ Գ. ողորմած 961 թուին: Աշոտի սրգին և յաջորդը Սմբատ - Տիեզերակալ շինեց արտաքին պարիսպը և խրամաւը (պարկէնփտը) Ծաղկոցաձորից մինչև Գլիձոր:

1064 թուին Ալի - Արսլան պաշարելով Անին՝ քանդեց պարիսպները և ներս խաւժեց: Երբ Շէտատեանը կամ Մանուչարեանը տիրեցին Անին, սկսեցին քայքայուած պարիսպները նորոգել. պարիսպների նորոգութիւնը շարունակուել է և Զաքարեանց օրով և մեծ նորոգութիւնը տեղի է ունենում Զաքարէ սպասաւարի օրով 1208 թուին, և Մխիթարիչ Գանձակեցու ձեռքով՝ որ Զաքարէի գործակալն էր, 1215 թուին, Անւոյ պարիսպների նորոգութիւնը տեղի է ունեցել մինչև Փ.Ղ. դարը:

Բ. Անւոյ դռները.

Անւոյ արտաքին պարսպի վերայ երկու դռնն տեղ է նկատուելի, իսկ ներքին պարիսպը ունի հինգ դռնն. Ներքին պարսպի դռներն են — Աւագ դռնն, Գլիձորի դռնն, Ծաղկոցաձորի դռնն: Դռներից հիւսիսային կոչմինը՝ Կարուց (Կարսի) դռնն իսկ արեւելակողմինը՝ Երեւնայ (Դռնայ) դռնն են կոչուել հաւանականաբար:

Գ. Կարճ-բնիկ.

Ախուրեան գետի վերայ Անին ունեցել է մի քանի կամուրջներ, որոնցից երկուսի հետքերն են երևում այժմ. մինը կաթողիկէից գէպի հարաւ, իսկ միւսը՝ Ղըզ-Ղալասու մօտ: Անւոյ գերեզմանոցը եղել է Ախուրեանի միւս ամրին:

Դ. Ապարանի լեռնոց.

Հիւսիսային դրան (Կարուց գուռն) և Մաղկոցաձորի անկիւնում, գտնւում է մի մեծ շինութեան աւերակ գեղեցիկ դըրուազներով և քանդակներով: Այս աւերակը համարւում է թագաւորաց ապարանքը: Ապարանքը բաղմանոնեակ և բաղմախորշ մի շինութիւն է եղել, ներքնառաներով և նկուղներով: Սենեակները համաչափութիւն չունին: Ամբողջ շինութիւնը կառուցուած է Մաղկոցաձորի ձորաբաշին, մուտքը քաղաքի կողմից է իսկ լուսամուտները բացւում են դէպի Մաղկոցաձոր, որ գեղեցիկ տեսարան է պատկերացնում: Մուտքի ճակատը զարգարուած է խաչանիշ գեղեցիկ մոզայիքով, որ գլխաւոր ալիքերով լուսնները քանդում են Անուց հետները յիշատակ տանելու համար: Շինութեան մի մասը արդէն բոլորովին փռւել եկած է, ձորի վերայի պարիսպն էլ վտանգաւոր կերպով ճեղքուած և բաժանուած է բուն շէնքից և շուտով փռւել կը գայ, իւր բեկորներով լցնելու Մաղկոցաձորի գեղեցիկ մարգագետինը, մի քանի շերտ թանձրութեամբ ևս ծածկելով այն հնութիւնները, որ արդէն ծածկուած են նոյնպիսի փրտակների տակ:

Ե. Ապարանի և Ղըզ-Ղալասու.

Այս փոքրիկ եկեղեցին կանգուն կայ ապարանքից դէպի հարաւ Մաղկոցաձորին մօտ փոքրիկ բարձրաւանդակի վերայ վեց կիսաբոլորշի և 12 անկիւն ունի. շինուած է Ժ. դդ. դարու վերջին քառորդից առաջ. վրան ղի ՆԽԳ. Հայոց թուականին արդէն Ապուղամրի սրբի Գրիգորի կինը Շուշանը կրպակներ է նաւիրում այս եկեղեցուն: Այս եկեղեցին որ Ապուղամրեայ է

կոչւում, շինուած է նոյն ինքն՝ Ապուղամրի հայր Վահրամ իշխանաց իշխանից առաջ, որովհետեւ Վահրամ իշխանաց իշխանը իւր որդի Ապուղամրի համար ի հոգեբաժին՝ կրպակներ է նուիրում Ս. Գրիգորի եկեղեցուն: Եկեղեցին ճոխացած է եղել, ինչպէս արձանագրութիւններն են ցոյց տալիս՝ Ապուղամրեանց նուէրներով, և, երեւի հէնց այս պատճառով էլ Ապուղամրենց է կոչուել: Շինութեան թուականը յայտնի չէ:

Զ. Առաքելոց Եկեղեցի.

Ապուղամրենց եկեղեցուն և ապարանքի միջև, փոքր ինչ գէպի արեւելք գտնւում է Առաքելոց եկեղեցուն աւերակները, որի միայն ժամատունը կիսով չափ կանգուն կայ, իսկ առանքները ներկայացնում են համարիա միայն քարերի դերբուկներ:

Առաքելոց եկեղեցուն այս ժամատունը Անույ ամենաճարտարաշէն և հոյակապ շինութիւններից առաջինն է. սքանչելի քանդակներ և նուրբ դրուագներ ունի: Միակ ժամատունը ունեցել է կից երեք տաճար. մէկը գէպի արեւելք իսկ երկուքը գէպի հիւսիս: Տաճարները այնքան քայքայուած են, որ դժուար է կարծել թէ կապ են ունեցել ժամատան հետ, այս պատճառով էլ ոմանք այս ժամատունը կամ գաւիթը համարում են գրատուն, մատենադարան, դահլիճ աւագանւոյ ելին: Այս ժամատան գեղեցիկ շինութիւնը տեսնելու համար միայն արժէ գնալ Անի: Այս շինութեան կից տաճարի վերայ Հ. Սարգսեանի նկատած ամենահին արձանագրութիւնը Հայոց ՆՁ, թուականին (Փրկչի 1032) է, որով Վահրամ իշխանաց իշխանի որդի Աբուղամր իւր եղբոր (ուրիշ տեղ որդու) Գրիգորի արեւշատութեան համար յիշատակիք է տալիս, իսկ նորը՝ Հայոց ԶՂԵ (Փրկչի 1249) թուին է: Այսպէս ուրեմն Առաքելոց եկեղեցուն շինութիւնը աւելի հին է քան փրկչի հազարամեակը, իսկ շինութեան թիւը յայտնի չէ, որովհետեւ շինութեան արձանագրութիւնը չըկայ:

Ժամատները, որքան ես հետեւել եմ, Հայոց Ա. թուականից կամ Փրկչի հազարամեակից առաջ չեն եղել. ուստի և պետք

է նկատել որ այժմ քանդուած տաճարներին իբրև յաւելուած է շինուել Առաքելոցի ժամատունը, և այս հէնց այժմ էլ նկատելի է: Հ. Սարգսեան այս ժամատունը համարում է տաճար, և զարմանում է որ սեղանի տեղ չըկայ:

Է. ՄԵՐՈՂԱՐԱՅԻՆ.

Պարսպից ներս մանելով դէս է կաթուղիկէն գնալիս՝ ճանապարհի աջ կողմը կար մի մինարէթ որ 1881 թուին կործանուեց. սակայն բեկորները շերտ շերտ դեռ կան: Այս մինարէթը թէև ոմանք ակտորժում են դիտանոց անունանել, սակայն այնպէս չէ, այլ եղել է Էսկ-Իւլ-Մասմրանայ մզկիթի մինարէթը, որ շինուել է Շէտատեանց օրով: Այս մինարէթը ունէր պարսկերէն արձանագրութիւն Շէտատեանց վերջին Քէյ-սուլթանի անունով 1198—9 թուին, որ թուին Չաքարիա առնելով Անին՝ վերջ տուեց Շէտատեանց իշխանութեան:

Ը. ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԱՆՈՂ.

Կաթուղիկէ Անույ հոյակապ, մեծ և փառաւոր եկեղեցին շինուած է յանուն Ս. Աստուածածնի գմբէթը խոնարհել է 1830—40 թուերին: Գմբէթը ունեցել է մարգալտի բարձրութեամբ արծաթեայ խաչ, որ Արփ-Արսլան վար է իջեցնում և գրաւում տեղը գնելով մահմետական սեկեղօծ կիսալուսին (մանիկ): Գմբէթի միջից քաշ էր արած մի բիւրեղեայ ջահ որ տան երկու լիտր է կշռելիս եղել և նոյնքան էլ ձէթ տանելիս:

Այս տաճարը 980 թուին հիմնարկել է Սմբատ Բագրատունի թագաւորը և աւարտել է Կազրանիկէ թագուհին, որ Սմբատի յաջորդ Գագիկի կինն էր, 1001 թուին. եկեղեցին կառուցել է նոյն ժամանակի հռչակաւոր Տրգատ ճարտարապետը: Տաճարի շինութիւնը շէտարի է տւել:

Այս տաճարի արեւմտեան կողմն է շինած Անույ վանահօր բնակարանը. ուր պատասխարւում են այցելուք: Տաճարը կանգուն է, բայց հիւսիսային պատը փոքր տեղ քանդուած է և ինչպէս ասացի՝ գմբէթը խոնարհած: Վանահայրը թեթև նորոգութիւն է արել բնքը շինելով և հիւսիսային ու հարաւային դռները շարելով:

Թ. Գործուն. 11. Հանգիստ.

Այս փոքրիկ եկեղեցին գտնվում է Կաթողիկէի արևելեան հարաւային կողմ, շինել է Սարգիս Կաթողիկոս ԺԱ. դարում:

Ժ. Ս. Լ. Գործուն.

Անւոյ հնութիւններէն ժամանակի և մարդկանց տւերմունքին դիմացել է այս եկեղեցին, ժամանակին դիմացել է, որովհետեւ համարեա բոլոր շինութիւններէն կրտսերն է ժամանակով, մարդոց դիմացել է, վասն զի Ախոռեանի զառ ի վայրի վերայ լինելով դժուարակոխ տեղ է, և գիւրին չէ քանդած քարերը փոխադրել: Այս եկեղեցին կոչվում է այլազգական բառով՝ Նախշըլը. որովհետեւ ամբողջ եկեղեցու մէջ որմների վերայ նկարներ են յունական ճաշակով և յունական վերտառութիւններով: Եկեղեցին Աստուածածնի անուամբ շինուել է 1215 թուին, և շինողն է Զաքարիա ուղաւորի պաշտօնեայ Տիգրան Սմբատեանց Հոնեանց: Եկեղեցին ժամատուն է ունեցել, բայց այժմ՝ կիսով չափ քանդուած է: Եկեղեցու յունական պատկերներն ու յունարէն մակագիրները ոմանց կարծել են տուել որ դա յունական եկեղեցի լինի եղած, ոսկայն արձանագիրը բոլորովին հերքում է այս կարծիքը, և նոյն ինքն եկեղեցուն հիմնարկող Տիգրան Հոնեանց եկեղեցին ծաղկազարդող յոյներին պատկերագործ խապէք է կոչում: Որովհետեւ, ինչպէս առաջինք միայն այս եկեղեցին է որ քիչ շատ անարատ է մնացել, ուստի և աստուածային պաշտամունքն ու Ս. պատարազը այստեղ է կատարվում: Եկեղեցու շինութիւնից համարեա մի դար յետոյ (1310-ին) Զաքարիայի յաջորդներից Շահնշահ որով նորա պաշտօնեայ Մաթէ անուն մէկը նորոգութիւններ է անում եկեղեցուս վերայ, ինչպէս ցոյց է տալիս եկեղեցու արեւելակողմի արձանագրութիւնը: Այս եկեղեցին Կաթողիկէից դէպ ի արևելք է գտնվում, բաւական հեռավորութեամբ:

(Շառնաշէն)

ՅՈՒՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ:

Ամսոյս 11 ին բուն բարեկենդանի կիւրակէ առաւօտեան 8 ժամին Վաղարշապատում, իւր որդու Պ. Կարապետ Կոստանեանցի բնակարանում, կարճատե հիւանդութիւնից յետ առ Տէր փոխեցաւ Ազէքսանդրապոլի բազմաշխատ աւագ քահանայ հայր Յովսէփ Կոստանեանց ի հասակի 64 ամաց:

Նորին Օծութիւն Աւհափառ Հայրապետն պատուիրեց արժանաւոր յուղարկաւորութեամբ յանձնել Հանգուցելոյ մարմինը հողին: Կոյն օր զկնի կէս աւուր երեք եպիսկոպոսունք՝ Ներսէս, Սարգիս, և Արիստակէս Գաւթեանց ու գրեթէ բոլոր միաբան վարդապետք, զիւղի քահանայք և ձեմարանի երգեցիկ խումբը Հանգուցելոյ տանը լուացման և հանգստեան կարգը կատարելից յետ, հանգիստաւոր յուղարկաւորութեամբ, ի ներկայութեան խումբն ընդմութեան ժողովրդեան ամեն դասակարգի, տարան հանգուցելոյ մարմինը Ս. Գայիանէի վանքն, որոյ բակում և որոշած էր թաղել Հանգուցեալին:

14 ին չորեքշաբթի Տեառնընդառաջի օրը պատարագ մատուցուեցաւ փոխանակ Մայր Աթոռոյս Տաճարի Ս. Գայիանէի վանքի մէջ և կատարուեցաւ այդ օրը առ Տէր փոխեալ Տէր Յովսէփ աւագ քահանայի օծման և թաղման կարգն, ի ներկայութեան բոլոր միաբանից Սուրբ Աթոռոյս, ձեմարանի ուսուցչաց և աշակերտաց ու խումբն ընդմութեան ժողովրդականաց: Եկեղեցում Սարգիս Սրբազան եպիսկոպոսը համառօտ և ազգու ճառ խօսեց, բնաբան առնելով Ս. Աւետարանից Յայրօսի աղջկայ յարութեան առթիւ Փրկչի ասած խօսքերը թէ աղջիկը չէ մեռեալ, այլ ննջէ: Ատենաբան Սրբազանը թուելով հանգուցելոյ գործերից մի քանիսն յօգուտ եկեղեցւոյ և Ս. Աթոռոյս—յայտնեց, որ հայր Յովսէփը չէ մեռած այլ ննջում է, մինչև կղարթեցնէ նորան Փրկչի հրամանն, որ երջանկութիւն վայելէ նորա երկնային օթեւաններում, և մաղթելով Աստուծոյ որ ոչ թէ արդարութեամբ դատէ, այլ դժութեամբ քաւէ հանգուցելոյ մարդկային մեղքերն և Հոգին սրբոյ մխիթարութիւն ցանկալով սգաւորաց վերջացրեց իւր խօսքը: Ապա կատարուեցաւ թաղման կարգը: Հանգուցելոյ մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Գայիանէի վանքի հիւսիս - արևելիան կողմում ոչ հեռի Տաճարից:

Նոյն օրը Մայր Աթոռոյս սեղանատան ըստ ցանկութեան հանգուցելոյ որդւոյն պատրաստած էր հոգու ճոխ սեղան, որ վայելեցին յուղարկաւորներին բազմաթիւ անձինք ամեն դասակարգի:

միաբանութեան հետ միասին: Աեղանատանն էլ բարեշնորհ Գրիգոր վարդապետն Գառնակերեանց խօսեց համառօտ ճառ: Հանգուցելոյ աշխատանքները յիշելով յօգուտ ազգային և եկեղեցական հաստատութեանց և Մայր Աթոռոյս և առաջարկեց բաժակ վասն հանգըստեան հոգւոյ հանգուցելոյն:

Ի Տէր Հանգուցեալ Յովսէփ աւագ քահանայն Կոստանեանց, ընկ Աղէքսանդրապօլցի էր, եկեղեցական դասակարգից: Նա իւր ուսումն Տէր Յովհաննէս քահանայ Տէր Մարտիրոսեանցի և Յակոբ Շահ - արքասեան վարդապետի մօտ առնելից յետ 1840 թուականին նշանակուում է Աղէքսանդրապօլի մայր եկեղեցում իրբև ստորին եկեղեցական պաշտօնեայ, բայց մի և նոյն ժամանակ, մինչև քահանայանալը 1857 թ. մայիսի 16 ն վարում է պետական տոեաններում գրադրի, թարգմանի և դործավարի պաշտօններ և իւր ջերմեռանդ ծառայութեան համար այդ պաշտօններում 1853—56 թ. պատերազմի ժամանակ վարձատրուում է արծաթեայ մեդալով: 1857 ին մայիսի 15 սարկաւադ և 16 ին քահանայ ձեռնադրուում է ներկայ Աւհափատ Հայրապետից: Այս ժամանակից սկսում է հանգուցեալը դործել մինչև ցմահ ամեն ազգային և եկեղեցական թէ վարչական և թէ ուսումնարանական դործերում: Աղէքսանդրապօլի և սորա վիճակի: Իւր ձեռնադրութեան իսկ տարին հանգուցեալը նշանակուում է քարտուղար: Հոգևոր Կառավարութեան և այնուհետև դործում է նոյն կառավարութեան մէջ իրբև անդամ, շատ տարիներ և իրբև նախանդամ, յաջորդի պաշտօնով: Իւրև դործունեայ և ազդեցութիւն ունեցող անձն նպաստում է Աղէքսանդրապօլի թէ մայր և թէ այլ եկեղեցեաց շինութեանց: Հանգուցեալը շատ աշխատեց Արղւութեան դպրոցի գումարների և նորա բացման համար էլ: Արեւց շատ տարիներ նոյն և այլ դպրոցների հոգաբարձութեան և տնտեսութեան պաշտօններ էլ ինչպէս և հայոց լեզուի ու կրօնի ուսուցչի պաշտօն պետական դատական դպրոցում: Հանգուցելոյ աշխատութեանց գլխաւորներից մէկն էլ էր Հառիճեան ընկերութեան կազմելը, Հառիճոյ վանքի նորոգութիւնն և նորա բակում կանգնած դպրոցն, որ պահպանուում էր ընկերութեան և մասամբ էլ հանգուցելոյ անձնական միջոցներով: Հոգևոր բարձրագոյն իշխանութիւնը միշտ ուշադրութեան առած է հանգուցելոյ եռանդն ու աշխատութիւնն թէ վիճակային, թէ ուսումնարանական և թէ Ս. Աթոռոյս օգտին ծառայող դործերի մէջ, և վարձատրած է ըստ արժանւոյն: Սինօդը բաղմիջս շնորհակալութիւն յայտնած է հանգուցելոյն: Երջանկայիշատակ Մատթէոս կաթողիկոսը շնորհած է հանգուցելոյն խորա փիլոն, լանջահախ խաչ, կամիլաւիա և աւագ քահանայութիւն: Իսկ ներկայ Աւհափատ Հայրապետը ակնանկուում յանջական խաչ, Հանգուցեալն իւր փորձատուութեամբ, դործունէութեամբ և անխոնջ աշխատասիրութեամբ հոգևոր իշխանութեան առանձին ուշադրութեան արժանացած էր:

Տէր Լուսաւորեսցէ զհօդի հանգուցելոյն-

Հոսթիւնք Հայրենեաց	—	20
Հոսթիւնք հեղեցի	—	80
Հանդէս բացման Ճեմարանի	—	10
Հրահանգ քերականութեան	—	25
Հրահանգ աւագ քահանայից	—	10
Հրահանգ վասն թեմական տեսչաց	—	10
Չայն բազմաց	—	50
Չայնագրեալ երգեցողութիւնք Ժամագրոց	4	—
Չայնագրեալ երգեցողութիւնք Ս. Պատարագի	2	—
Չայնագրեալ շարական	60	
Ճանապարհորդութիւն Հակոստճառողէնի	—	80
Ճաշոց	60	—
Մաղթանք վասն Հայրապետի աղգիս	—	20
Մաշոց ձեռնադրութեան քահանայից և Մ. Իշխանութեան	4	—
Թաւելութիւն Ժամագրոց Չայնագրեալ	—	20
Նախակրթանք. Բ. մասն	—	20
Նոյն Գ. մասն	—	20
Ուխտանէս եպիսկոպոսի պատմագրութիւն	1	
Պատմութիւն Ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ	—	20
Պատմութիւն Խաչակրաց	—	20
Պատմութիւն Հայոց Լեհաստանի	—	20
Պատմութիւն Հոռոմոսի Վանուցի Շիրակ	—	20
Պատմութիւն Սևանայ	—	20
Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Գալիլիական	2	—
Պատկերասէր պատկերատեաց	1	—
Ջամբու (պատմագրութիւն Սիմէօն Վաթուկիոսի)	—	50
Սողմոս Գաւթի	—	50
Սկզբունք բուսաբանութեան	—	15
Վաղարշապատ	—	20
Տեղեկագիր Ճեմարանի 1881—82	—	10
Նոյն 1882—83	—	10
Քնար Մշակոց և Վանեցոց	—	20
Օրացոյց (1890)	—	20
* Օրէնք վայելուչ կենցաղավարութեան	—	40

(*) Աստղանիշ գրեանք հրատարակուած են ուրիշ տեղեր:

20 բաւբուց տեղի գնողին եւ կանխիկ վճարողին գինուն կը լինի 20% ին ճանապարհածախքը գնողի վերայ):

ՅԵՅՏԵՐԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԹԱԴԻՐ—ՄՆԱՅՈՒՆ . ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

ԿՏԼԿԻՆ ՅՈՎՍԷՓԸՅ ԻԶՄԻՐՆԱՆՅ

Սահակ—Մեսրոպեան Գրական Մրցանակաբաշխութիւնն որ բարեյիշատակ Յովսէփ Իզմիրեանցի կողմէ հաստատուած է, պիտի կատարուի յառաջիկայ 1890 տարւոյ, Յունիսի 21 ին, Սրբոց Թարգմանչաց տօնի օրն, յԱղգային Պատրիարքարանի: Հետեապէս Գործադիր—Մնայուն Յանձնաժողովս կը փութայ այսու Յայտարարութեամբ վերստին հրաւիրել այն հեղինակներն ու բանասերներն որ ունին աղգային լեզուաքննութեան և պատմութեան վերաբերեալ երկասիրութիւններ, ձեռագիր կամ տպագիր, և կը փափագին մասնակցիլ մրցանակաբաշխութեան, փութան յուղարկել զայնս առ Ըմեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրն, ի Կ. Պօլիս, մինչև յառաջիկայ 15 Մարտ 1890 տարւոյ:

Տպագիր երկասիրութիւնք հարկ է որ երեւօ օրինակ յուղարկուին, և ձեռագիր մէկ օրինակ, որք ետ չեն տրուիր:

Համար 81

14/36 Նոյեմբեր 1889.

Ի Պատրիարքարանի Հայոց

Կ. Պօլիս.